СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ
Катедра „Социално-икономическа география”

КРАСИНА БОРИСЛАВОВА РАДОМИРСКА

„КЛАСИФИКАЦИЯ И СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ ПРОФИЛИ НА РУРАЛНИТЕ (СЕЛСКИТЕ) РАЙОНИ В ЮГОЗАПАДЕН РЕГИОН”

АВТОРЕФЕРАТ

Дисертационен труд за получаване на
образователната и научна степен „доктор”
по професионално направление 4.4. Науки за земята
(Икономическа и социална география, Социално-икономически профили на селските райони в България)

Научен ръководител:
Доц. д-р Пламен Патарчанов

Научно жури:

Рецензенти:
Проф. д.р Тони Трайков
Проф. д-р Димитър Симеонов

Доц. д-р Георги Бърдаров
Проф. д-р Румен Янков
Проф. д-р Слави Димитров

София, 2024

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на разширено заседание на катедра „Социалноикономическа география” към ГГФ на „СУ. Св. Климент Охридски”, проведено на 03.12.2024 г.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 05.03.2025 г. от 11.00 часа в зала № 1 на СУ „Св. Климент Охридски”.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в деканата на ГГФ, стая 254 (северно крило), СУ „Св. Климент Охридски”, Бул. Цар Освободител №15.

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ
А. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД
УВОД……...4
ГЛАВА I. Теоретико-методологични основи на изследването
1.1. Понятийно-терминологични бележки.....7
1.2. Методологически аспекти на изследването…….....8
1.3. Особености при дефинирането на селските райони в ЕС…….....9
1.4. Пространствена идентификация, основни характеристики и особености на селските райони в България……11
1.5. Библиографски обзор на тематичните изследвания.....12

Б. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД
ГЛАВА II. Рурални райони в Югозападен регион
2.1. Природогеографска характеристика….....13
2.2. Културно-исторически особености и административно-териториални промени……...15
2.3. Демографски процеси и селищно развитие.....16
2.4. Анализ на социалната инфраструктуа.....21
2.5. Секторен икономически анализ.....21

ГЛАВА III. Социално-икономически профили и класификация на руралните райони
3.1. Дефиниране на основните показатели и критерии за класификация на руралните райони.....22
3.2. Групиране по икономическите профили…….....24
3.3. Класификация на руралните райони в Югозападен регион.....25

ГЛАВА IV. Перспективи за развитие на руралните райони в Югозападен регион
4.1. Ролята на дигитализацията в бъдещото развитие на руралните райони.....27
4.2.Възможности за развитие на аграрно стопанство.....37
4.3. Развитие на специализирани форми на туризъм.....39
4.4. Възможности за развитие на малък и среден бизнес.....42
Заключение.....44
Справка за приносите на дисертационния труд.....51
Справка за публикациите на автора……...53

Структура на дисертационния труд

Дисертационният труд е с обем от 208 страници основен текст. Изложението се състои от увод, четири глави, заключение. В списъка на използваната литература са включени 152 източника, от които 106 на кирилица (на български и руски език), 46 на латиница и 12 интернет адреса (на английски и български език). Отделно са включени 31 фигури – от които 28 карти (от тях 19 авторски), 20 диаграми, 1 таблица и 12 приложения.

А. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.

Актуалност на изследваната проблематика.

УВОД

Актуалност на проблема

Селските райони стават все по-често обект на публични обсъждания и научни изследвания, в резултат на динамиката на развитието на различните неформални териториални общности. Поради бързите промени в глобалната икономика, концентрирани в градските области, селските райони често се възприемат като места на "упадък". Особено внимание се обръща на въпросите, свързани с дефинирането (идентификацията) на руралните пространства, техните особености с които се характеризира социално-икономическото им развитие в миналото и особено днес.

Тези територии разполагат със значителен природен, икономически и културен потенциал, който за съжаление в по-голяма част от случаите не е оптимално използван и това оказва допълнително негативно вляние върху общата ситуация в развитието на страната. Съвременната ситуация в руралните райони ясно показва, задълбочаващите се различия между тях и урбанизираните територии, които продължават изпреварващо да се развиват в социално, икономическо и културно отношение, заради което те продължават да бъдат по-привлекателно място за живеене.

Отминалата пандемия от COVID-19 се превърна в катализиращ фактор в съвременното и бъдещо развитие на руралните територии и естествено повиши интересът към тях, заради по-големият обем от екосистемни услуги, които предлага съхранената руралната среда. Увеличената миграционна подвижност на градското население, наблюдавана активно по време на пандемията към руралните пространства, очерта много ясно тяхната бъдеща роля, която ще окаже силно въздействие върху техните социално-икономически профили.

Наред с всичко казано до тук съществуват множество предизвикателства, пред които са изправени днес руралните райони:

- в тяхната съвременна икономика, все още значителен дял заемат аграрните производства, както и някои други дейности от първичния сектор, в резултат на което преобладаващия им аграрен профил не позволява в достатъчна степен повишаване на конкурентоспособността на руралното стопанство;

- основните публични услуги в тях са силно лимитирани, с ниско качество и много често с ограничен достъп до тях, което се отразява най-вече на живеещите в руралната среда, но и спира интереса за трайно заселване на нови жители от агломерационните ареали;

- недоизградената или липсваща на много места транспортна, техническа и друга инфраструктура затруднява достъпа до руралните райони и ги лишава от възможности за пренос и развитие на съвременни технологично-иновационни решения и информационна обезпеченост;

- развитата в миналото преработвателна индустрия в руралните райони, днес вече почти не съществува или в най-добрия случай е загубила голяма част от своят пазарен дял и значение.

Тези и редица други фактори водят до намаляване на възможностите за икономическа реализация на населението в руралните територии, поради липсата на високоплатена работа и по-ниския среден доход на глава от населението, което задълбочава процеса на миграция от селата към градовете, но само там където населението в трудоспособна възраст все още живее и работи в тях, тъй като в по-голямата си част руралните райони са с почти изчерпан миграционен потенциал.

Трябва да се отчете фактът, че селските райони все още са сериозен източник на ресурси, притежават значителен суровинен и особено туристически потенциал, които при правилна политика и целенасочени инвестиции могат да ги превърнат в територии с високо качество на живот, за което имаме достатъчно примери, както в чужбина.

Процесът на развитието на селските райони протича едновременно на различни нива и включва различни субекти, политики и програми. Този процес може да се разглежда и като средство за намиране и изграждане на нов модел за развитие на първичните производства и съвместното функциониране на различни видове дейности, не само пряко свързаните със земеделието и агробизнеса.

През последните три десетилетия, селските райони станаха обект на редица сериозни структурни промени, свързани най-вече с основното средство за производство. Извършената през 90-те години аграрна и в частност поземлена реформа създаде нови отношения, субекти на управление и организация, свързана със собствеността на земята. Атрактивността на проблема се състои в това, че след раздробяването на земеделските парцели, вследствие на връщането на земеделските земи на реалните им собственици, започна процес на тяхното окрупняване /комасация/ и формиране на дребни, средни и едри земеделски стопанства. През цитирания период се засили значително интереса към земеделската земя по две основни причини – като източник на доходи от земеделска дейност и свързаните с това субсидии от една страна и от втора с прилагането на ОСП , която в България беше приложена чрез

различни програми като САПАРД , ПРСР 2007-2013г., ПРСР 2014-2020 г. и ПРСР 2021-2027г. Допълнителната атрактивност на тези програми е свързана с факта, че реалните инвестиции в селските райони са свързани не само в непосредствена земеделска дейност, но са насочени и към подобряване на инфраструктурата, разнообразяване с неселскостопански дейности и развитие на туризъм.

Друга фундаментална промяна, която се осъществи на територията на страната и оказа влияние върху развитие най-вече на селските райони е смяната на собствеността на материалната база в другите сфери на икономиката – промишлеността, туризма и услугите. На фона на масово закритите държавни предприятия в условията на конкурентност се появиха значителен брой стопански субекти, основани на изцяло частна собственост. В този смисъл може да се приеме, че земеделието вече не е основен отрасъл в селската икономика на голяма част от общините от селските райони.

Все по-голяма част от населението в някои от руралните райони бива ангажирано с неземеделски дейности и намира работа в сектора на индустрията или услугите. В част от страните членки на ЕС , всекидневната миграция с цел работа в съседния градски център вече не е пречка, а за тези живеещи в градовете, цените на недвижимите имоти и качеството на живот в близката рурална територия са решаващ фактор при вземането на решение за покупка на жилище.

При определянето на темата за този дисертационен труд, съществена роля изиграва нашият личен интерес към Югозападния регион, в който съм родена и израснала. Многобройните ни посещения на различни населени места в този регион мотивираха развитието на по-задълбочен интерес към неговите географски характеристики и техните особености. Преобладаващо сходните черти в развитието на руралните райони, независимо от разнообразните ресурси на тяхната територия допълнително стимулираха нашия изследователски интерес.

Обект и предмет на изследването.

Обект на изследване на настоящият дисертационен труд са руралните (селските) райони в Югозападния регион.

Предмет на изследването е свързан с основните предизвикателства при дефинирането на обхвата, съвременните тенденции в развитието на социалните, икономически и други процеси, с които се характеризират руралните райони на Югозападния регион. На основата на анализ на различни идикатори и техните показатели са извършени секторни и комплексни класификации и са дефинирани основни предизвикателства и възможни решения в руралното развитие. Очертани са приоритети и перспективи в бъдещото развитие на руралните територии.

Съображения при избора на обекта за изследване:

- значителният обхват на изследваните рурални територии в Югозападния регион – те заемат над 80% от площта и около 66% от населението, са достатъчен мотив за задълбочени пространствени проучвания на техните характеристики и особености.

- Необходимостта от по-ефективно управление на природния, демографски, икономически, културен, инфраструктурен потенциал, налага неговото детайлно проучване, което също активизира нашият изследователски интерес.

- Мотивирането на изследването на пространственото многообразие на руралните райони е свързано с идеята то да бъде запазено и развивано, тъй като отразява спецификата и уникалността на някой от тези райони, което налага специфични решения и насоки в развитието им.

- нашите търсения са свързани с адаптирани индивидуални решения за дефинираните проблеми, с които се сблъскват тези райони.

- Така формулирания обект позволява в перспектива разширяване на бъдещите ни изследователски търсения, които могат да бъдат свързани с разработване на стратегии за устойчиво развитие, насърчаващи местните икономически активности в различни сектори, подпомагане на предприемачеството, развитие на туризма и културното наследство, подобряване на инфраструктурата и достъпа до услуги. В допълнение трябва да се отдели специално внимание на опазването на сравнително съхранената околна среда и екосистемите в селските райони.

Цел и задачи.

Целта на дисертационния труд е е да се класификацират и анализират социално-икономическите профили на руралните райони в Югозападния район.

За реализация на целта е необходимо да се решат следните основни задачи:

- изясняване на теоретико-методологичните и понятийно-терминологичните аспекти на изследването.
- литературен обзор на научни и информационни източници, свързани с темата и пространствения обхват на изследването.
- анализ на съвременната природо-географска ситуация и на културно-историческите особености в развитието на руралните райони на изследваната територия.

- изследване на възможностите за подобрение на икономическата активност и за намаляване на различията между урбанизирани и рурални пространства
- географски анализ на съвременните демографски и социални процеси, и развитието на селищната мрежа
- пространствен анализ на секторната и производствена структура на руралната икономика
- анализ на възможностите за заетост на населението в алтернативни икономически дейности
- проучване на състоянието на основните социални системи и възможностите за тяхното развитие
- анализ и оценка на съществуващата инфраструктура в руралните райони и очертаване на проблемните елементи, нуждаещи се от изграждане и развитие
- дефиниране на възможностите за дивесификация на руралната икономика, които да използват по-ефективно потенциала на проучваната територия

Основна хипотеза на изследването е, че преобладаващата част от руралните райони в изследваната територия са част от групата на междинните рурални райони. Основна причина за което е включването в обхвата на изследваната територия на голям брой градски центрове от високи йерархични равнища (Сандански, Петрич, Радомир, Ботевград и др.), които оказват силно влияние върху развитието на съседните крайрадски и рурални територии в обхвата на които влизат те.

Втората ни хипотеза е свързана с факта, че в съвременните социално-иконмическите профили на изследваните рурални територии се наблюдават промени, които са в резултат на преструктурирането на националната, регионалната и локалната икономика. Мотивите ни за това са:

- тоталната деиндустриализация, която засегна малките градове и села (общински центрове), сведе до минимум ролята на дейностите от вторичния сектор, в резултат на което в редица от руралните райони се появиха дълбоки социални проблеми като безработица, икономическа миграция на населението в трудоспособна възраст, което добведе до активни процеси на депопулация
- разширяващата се роля на дейностите от третичния сектор ги превърна в структуроопределящи за руралната икономика, а в множество от районите с основна роля за пазара на труда
- стопанските активности от първичния сектор продължават да бъдат несъществена част от икономическия профил на руралните райони, с изключение на онези, в които някои от добивните дейности имат по-голям дял в резултат на особеностите на ресурсите на географската среда

Методи на изследване.

Използвахме комплексен подход, съчетаващ количествени и качествени методи за събиране и анализ на данни, осигурявайки дълбочина и обективност на резултатите. На първо място, при анализа използвахме вторични данни, включващи демографски и икономически показатели от НСИ, като данни за населението, заетостта, доходите и образователната структура. Тези показатели позволиха дългосрочен анализ на социално-икономическите тенденции в руралните райони на региона. В допълнение към статистическите данни от НСИ, проучихме и регионални и местни административни доклади за текущи проекти и програми в подкрепа на руралното развитие. Научните публикации и доклади допълниха анализа, предоставяйки възможност за сравнение на Югозападен регион с други райони, което допринесе за по-задълбочено идентифициране на характерните особености и предизвикателства на местните рурални райони.

За събиране на първични данни бяха приложени анкети и интервюта. Анкетите бяха насочени към жители и представители на местната власт, като събраха информация за социално-икономическите условия, достъпа до основни услуги, инфраструктура и местни ресурси. Тези проучвания обхванаха широк кръг участници, осигурявайки представителност на данните. Интервютата с ключови фигури в руралните райони, включително местни лидери, фермери и предприемачи, предоставиха по-задълбочена и качествена информация за специфичните местни условия, предизвикателства и възможности, които не можеха да бъдат обхванати чрез анкетите.

При класификацията на руралните райони приложихме клъстерен анализ, който позволи групиране на районите по социално-икономически характеристики и изведе хомогенни групи за целенасочено разработване на политики. Чрез факторният анализ идентифицирахме основните фактори, влияещи върху социално-икономическото развитие, което опрости структурата на данните и открои ключовите фактори за бъдещи интервенции.

За създаването на социално-икономически профили на руралните райони използвахме дескриптивни статистики, описващи основните характеристики на всяка класифицирана група, като демографски процеси, образование, доходи и достъп до социални услуги. Чрез регресионният анализ разгледа зависимостите между различни социално-икономически променливи и тяхното въздействие

върху развитието на районите. За тази цел приложихме множествена регресия, която изследва връзките между независими променливи като образование, заетост и доходи, и зависима променлива – ниво на социално-икономическо развитие. Сравнителният подход даде възможност за изследване на сходства и различия между класифицираните групи рурални райони, а системният подход позволи да се разгледат руралните общности като система от взаимосвързани елементи и процеси.

Като допълнителни методи приложихме икономическият и социологичният подход. Икономическият подход разглежда връзките между различни икономически сектори и източниците на доходи в руралните райони, включително тяхната промяна във времето, докато социологичният подход оценява руралните райони като социална система, фокусирайки се върху социалните взаимодействия и взаимоотношения вътре в общностите.

В хода на анализа използвахме географски информационни системи (ГИС) за пространствено изследване на събраните данни. Приложени са няколко ГИС софтуерни продукта, като Arc GIS и Quantum GIS, които позволиха създаване на визуализации в съответствие с българската координатна система. Програмите Excel и Google Forms бяха използвани за основната обработка и анализ на данните.

Изследването проведохме през периода 2021-2024 г., като първоначалният етап включваше преглед на наличната литература и статистическа информация. Този преглед разкри както голямо разнообразие от материали, така и недостатъчна информационна обезпеченост за някои специфични процеси и обекти. Това ограничение, най-силно изразено в локалната селищна и землищна статистика, затрудни обективността на пространствения анализ, но разработените подходи и използваните методи все пак осигуриха надеждност и валидност на резултатите. Тези резултати ще бъдат основа за бъдещо планиране и разработване на целенасочени политики за социално-икономическо развитие на руралните райони в Югозападен регион.

А. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

I. Теоретико-методологични основи на изследването.

1.1. Понятийно-терминологични бележки.

Понятийният апарат, използван в изследванията на руралните райони, е от ключово значение, тъй като термините трябва точно да представят социално-икономическите и географските особености на тези територии. В този контекст термините „рурален“ и „селски район“ често се използват взаимозаменяемо, но с нарастващото значение на международните изследвания и политики се откроява нуждата от по-прецизна терминология. Терминът „рурален район“ се предпочита, тъй като осигурява по-широка концептуална рамка, която включва не само традиционните селски селища, но и по-малките градчета и селищни единици, които не се определят като урбанизирани.

Използването на „рурален район“ вместо „селски район“ позволява по-добро разграничаване на тези територии от урбанизираните и субурбанизираните райони, които притежават висока концентрация на население и икономически активности. „Рурален район“ по този начин улеснява идентифицирането на специфичните особености и предизвикателства, които не са типични за градските територии, като достъп до услуги, транспортна инфраструктура и разнообразие на икономическия живот. Изграждането на устойчива и последователна терминология е от значение за формулирането на политики за регионално развитие и за разширяване на разбиранията относно руралните територии в глобален контекст.

Терминът „регион“ има дълбоки исторически корени и първоначално е произлязъл от латинската дума „regio“, означаваща територия или част от земя, управлявана от определен център. В класическия Рим понятието „регион“ описва територии с административна функция, които обаче не са пряко свързани с държавно управление. В съвременния контекст, „регион“ е широко използван термин, който включва различни аспекти като териториални граници, административно деление, икономически и социални характеристики на дадена област. В науката терминът „регион“ е с различно значение в различните дисциплини, но обикновено включва понятия за свързаност и взаимоотношения между територии. В икономическата и географската литература съществуват различия между „централни“ и „периферни“ региони. Централните региони обикновено включват урбанизирани икономически центрове, които привличат ресурси, инвестиции и създават възможности за работа. Периферните региони, които включват руралните райони, са с по-ниска степен на инфраструктурно и икономическо развитие. Това разграничение има значение за разбирането на взаимодействията между урбанизираните и руралните територии и позволява създаването на стратегии за икономическа интеграция и пространствено развитие на регионите с цел намаляване на неравенствата.

Разбирането за пространственото разпределение на руралните райони е силно повлияно от различни класически теории. Сред най-значимите са моделите на фон Тюнен, Алфред Вебер, Валтер Кристалер и Август Льош. Един от първите научни модели за пространствено развитие е създаден от

Йохан фон Тюнен, който анализира оптималната конфигурация на земеделското производство около централен пазарен център. В неговата концепция земеделските дейности са организирани в концентрични кръгове, като всеки кръг представлява различен вид производство, определено от разходите за транспорт и пазарните цени на стоките. Този модел представя основни зависимости между разстоянието до пазара и доходността на производствата, като същевременно посочва значението на транспортните разходи за икономическото развитие на руралните райони. Теория на Валтер Кристалер за централните места е базирана на йерархична структура, в която централните места предоставят определени услуги и продукти на периферните територии. Според Кристалер, селищната мрежа е организирана в хексагонална система, която позволява оптимално обслужване на населението в региона. Йерархията на населените места създава взаимозависимост между по-големите и по-малките селища, където руралните райони често се превръщат в обслужвани територии от градските центрове. Тази теория улеснява създаването на планове за разпределение на основните услуги и инфраструктура, като същевременно се стреми към по-добро интегриране на руралните райони в общата мрежа от населени места. Идеите на Алфред Веберса свързани с модел за индустриалната локализация, фокусиран върху минимизиране на разходите за транспорт. Неговата теория твърди, че промишлените дейности трябва да бъдат разположени в непосредствена близост до източниците на суровини или пазари, за да се намалят разходите в производствения процес. В руралните райони тази теория се проявява под формата на локални производства, които разчитат на леснодостъпни суровини и които имат непосредствен достъп до пазари.

Тези класически модели полагат основите на пространствените теории и са приложими и за руралните райони, тъй като позволяват предвиждане на тенденциите в разпределението на земеделските, индустриалните и социалните дейности.

В контекста на развитието на руралните райони, понятието „рурализация“ се разглежда като противоположно на „урбанизация“. Урбанизацията описва процесите на интензифициране на градските територии, в които са концентрирани високотехнологични и разнообразни икономически дейности, докато рурализацията обхваща развитието на руралните зони с фокус върху социалната и икономическата стабилност. Рурализацията предполага различни форми на миграция към селските райони, насърчаване на нови производства и разнообразяване на стопанската дейност, която да допълни традиционното земеделие.

Рурализацията се разглежда като важен процес за устойчивото развитие на руралните райони, тъй като цели да намали зависимостта на тези територии от урбанизираните центрове и да създаде възможности за икономическа самостоятелност и социална стабилност. Чрез развитие на малък бизнес и нови икономически дейности в руралните райони се насърчават по-устойчиви модели на живот, които отговарят на нуждите на местното население и запазват природните ресурси.

1.2. Методологически аспекти на изследването

Изследването изиска прилагането на разнообразни методи и подходи, които да осигуриха задълбочено и обективно разбиране на специфичните характеристики и предизвикателства на тези територии. Методологията включи както количествени, така и качествени методи за събиране и анализ на данни, което позволи цялостно обхващане на изследваните аспекти.

Използвахме демографски и икономически данни от Националния статистически институт (НСИ), които включват информация за населението, заетостта, безработицата, доходите и образователната структура. Използването на данни от НСИ предоставя възможност за проследяване на дългосрочни тенденции в социално-икономическото развитие на руралните райони. Използвахме регионални и местни административни доклади, които съдържаха подробна информация за текущи проекти и програми за подобряване на инфраструктурата и условията на живот в руралните райони. Анализът на тези данни помогна за идентифициране на действащи политики и тяхното влияние върху местното развитие. Литературният обзор включи широк спектър от теоретични рамки, което допринесе за определяне на характерните особености и проблеми на руралните райони.

Методите за събиране на първични данни включиха анкетни проучвания и интервюта с местни лидери и предприемачи. Анкетните проучвания проведохме сред жители и представители на местната власт в руралните райони. Те бяха фокусирани върху социално-икономическите условия, достъпа до услуги, инфраструктурата и наличните ресурси, като са обхванати широк кръг от участници за представителност на данните.

Методите за анализ и класификация включиха клъстерен и факторен анализ, регресионен, сравнителен, системен, качествен и икономически подход. При **клъстерния анализ** използвахме групиране на руралните райони според сходствата в социално-икономическите характеристики и идентифицирахме хомогенни групи. Чрез **факторния анализ** идентифицирахме основните фактори, влияещи на социално-икономическото развитие на руралните райони. Този подход позволи да се открояят най-важните фактори за развитието на региона.

Множествената регресия използвахме за анализ на връзките между различни социално-икономически променливи като образование, заетост и доходи. Този подход помогн за идентифициране на ключовите фактори, които въздействат върху развитието на руралните райони. Чрез **сравнителния подход** установихме сходствата и различия между социално-икономическите профили при групите рурални райони. Чрез метода на **системния похдод**, разгледахме руралните райони като система от елементи, свързани помежду си и установихме структурни връзки и взаимозависимости между процесите в изследваните територии. **Качествения и икономическия подход** допълниха анализа, Чрез качествения подход акцентирахме върху местните политики в областта на здравеопазването и образованието, докато чрез икономическия подход разглеждахме връзките между икономическите сектори и източниците на доходи.

Използвахме **дескриптивна статистика** за описание на социално-икономическите характеристики на всяка класифицирана група, като средни стойности и коефициенти на заетост, образование и доходи. Чрез **географския анализ** идентифицирахме природно-географските особености на руралните райони, докато чрез **историческия подход** проследихме еволюцията на процесите в изследваната територия. **Сравнителният и статистическият анализ** добавиха обективност и позволиха извличането на заключения относно вътрешните и регионалните различия. За изследването използвахме разнообразни източници като научни изследвания, планове и стратегически документи.

1.3. Особености при дефиниране на селските райони в ЕС

Селските райони в Европейския съюз заемат значителна част от територията му и осигуряват поминък, ресурси за индустрията и възможности за отдих на приблизително половината от неговото население. Всяка от тези територии се характеризира със специфичен социален и културен контекст, географско положение, природни ресурси и икономически потенциал, което налага различен подход в политиките за тяхното развитие. ЕС прилага многокомпонентна стратегия за устойчиво развитие на селските райони, която обединява мултифункционално земеделие, икономическа диверсификация, опазване на околната среда и съхранение на културното наследство.

Подходите за дефиниране на селските райони се различават значително в зависимост от социално-икономическото развитие на страните членки, което налага използването на различни методологии за класификация. Тези методологии се обединяват в три основни подхода: пространствен, териториален и социално възприеман.

1. **Пространственият подход** разглежда селските райони като територии с определени пространствени характеристики, които ги отличават от урбанизираните области. Базира се на широк спектър от концепции и включва моделите на Теюнен, Вебер, Кристалер и Льош, които представят функционална специализация на пространството – например, селскостопански дейности в периферни райони и високотехнологично производство в градските центрове. Пространственият подход идентифицира селските райони чрез критерии като делът на земеделието, размера на използваните земи, и доходите от земеделска дейност. Основавайки се на функционалната специализация на пространството, Cloke (1985) дефинира селските райони като пространства, в които преобладава екстензивното използване на земята - за селско или горско стопанство, има малки селища, които са силно свързани със земята и се смятат за "селски райони" от повечето от жителите им, както и характерен начин и качество на живот, свързан с естеството на преобладаващото стопанство.
2. **Териториалният подход** фокусира вниманието върху многообразието от икономически дейности в селските райони, отхвърляйки ясно разграничение между градски и селски зони. Вместо това, териториите се класифицират според икономическата диверсификация – в тях могат да съществуват не само земеделски, но и индустриални, туристически и образователни дейности. Този подход класифицира териториите на базата на гъстота на населението и разстоянието до градски центрове, което създава мрежа от взаимодействия и подпомага икономическата интеграция в различни териториални единици.
3. **Социалният подход** (или социално възприеман) отчита културната идентичност и социалните отношения в рамките на руралните територии. В този контекст, селският район не е просто географска област, а по-скоро продукт на взаимодействието между хората и техните социални практики. Той се формира чрез социални процеси, като общуване, културен обмен, идентификация и т.н. Така селският район става нещо повече от пространство, а представлява социално-културен феномен, който е свързан с определени идентичности, символи и стойности (Halfacree, 1993). Различни образи на селските райони преобладават в страните на ЕС: аграрен (във Франция, Дания, Ирландия, Нидерландия, Белгия, Германия. В тези страни, аграрният сектор е силно регулиран, като държавата играе важна роля в подпомагането на земеделските стопани и насърчаването на развитието на аграрната индустрия.), природен (във Великобритания, Франция, Белгия. В този контекст, селските райони се представят като

идеализирана провинция, извън индустриализираните градове с техните лоши условия на живот), средиземноморски (в Италия, Гърция. В него селските райони не играят голяма роля в културната идентичност на нацията. Те са пренебрегвани поради своята физико-географска специфика - тесни и малки територии, не особено подходящи за модерна икономическа дейност и живеене. Градовете и пристанищата имат по-голямо значение в организацията на пространството и в развитието на националната икономика. Селските райони са по-скоро разглеждани като пречка за модерния прогрес, като те са основно свързани с аграрния сектор) и екологичен (в Швеция, Норвегия, Финландия, Австрия, Швейцария е характерен ценностния образ, при който селските райони се приемат като ценни зони на околната среда, които трябва да бъдат запазени и защитени поради високата им екологична стойност. В този образ, опазването на природата е наравно с икономическите дейности като земеделие, горско стопанство и риболов, като целта е да се постигне баланс между опазването на околната среда и устойчивото икономическо развитие).

От друга страна Европейският съюз и ОИСР са въвели стандартизирани системи за териториална класификация, целящи хармонизиране на критериите за дефиниране на селски райони в различните страни членки.

Методологията на ОИСР е базирана на гъстотата на населението и дели регионите на три основни категории: **преобладаващо селски, междинни и преобладаващо градски**. Тази класификация се базира на локални териториални единици с по-малко от 150 души на кв.км, които след това се групират в по-големи единици. Преобладаващо селските региони обхващат райони, където над 50% от населението живее в селски територии, междинните – между 15% и 50%, а преобладаващо градските – под 15%.

Класификацията NUTS (Номенклатура на териториалните единици за статистика) се използва за статистически анализ и политическо планиране в ЕС, като предоставя три нива на териториални единици: **NUTS 1** обхваща големи социално-икономически региони, **NUTS 2** са основните региони за прилагане на политиките за регионално развитие, а **NUTS 3** дефинира по-малки региони, подходящи за локални анализи. В рамките на NUTS 3 регионите се категоризират като преобладаващо селски, междинни или преобладаващо градски на базата на процента на населението в селските райони (фиг. 1).

Фиг.1 Класификация NUTS

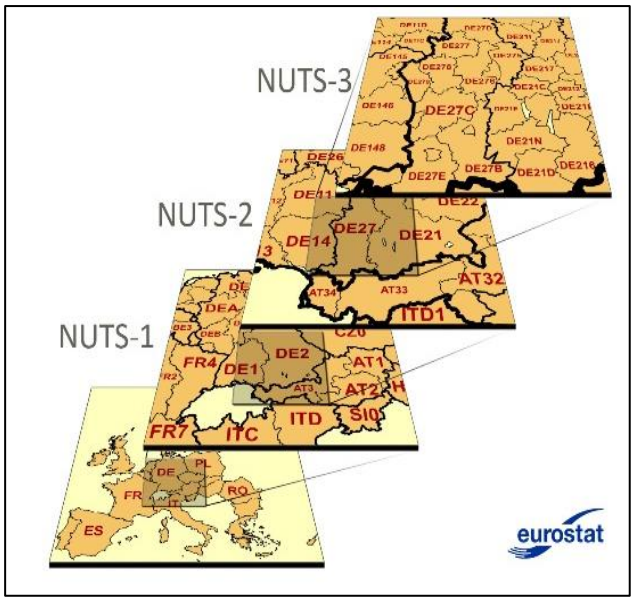

Източник: Евростат

Класификацията LAU (Local Administrative Units) е най-малката териториална единица за статистика и мониторинг. LAU включва общини и области, които допълват NUTS структурата и са класифицирани като градски, селски, предградски или смесени. LAU е разделена на нива (преди LAU 1 и LAU 2), които обединяват по-малки единици с цел по-прецизен анализ на социалната и икономическата структура. С новата концепция „грид клетки“ от 2010 г., за всяка клетка от 1 кв.км е определено дали е градска или селска според гъстотата на населението и земното покритие. **От 2017 г. се запазва само LAU.** Те са: подразделение на регионите NUTS 3, обхващащи цялата икономическа територия на държавите-членки; подходящи за прилагане на типологии на местно ниво (фиг.2).

Фиг.2 Степен на урбанизация LAU2, 2011

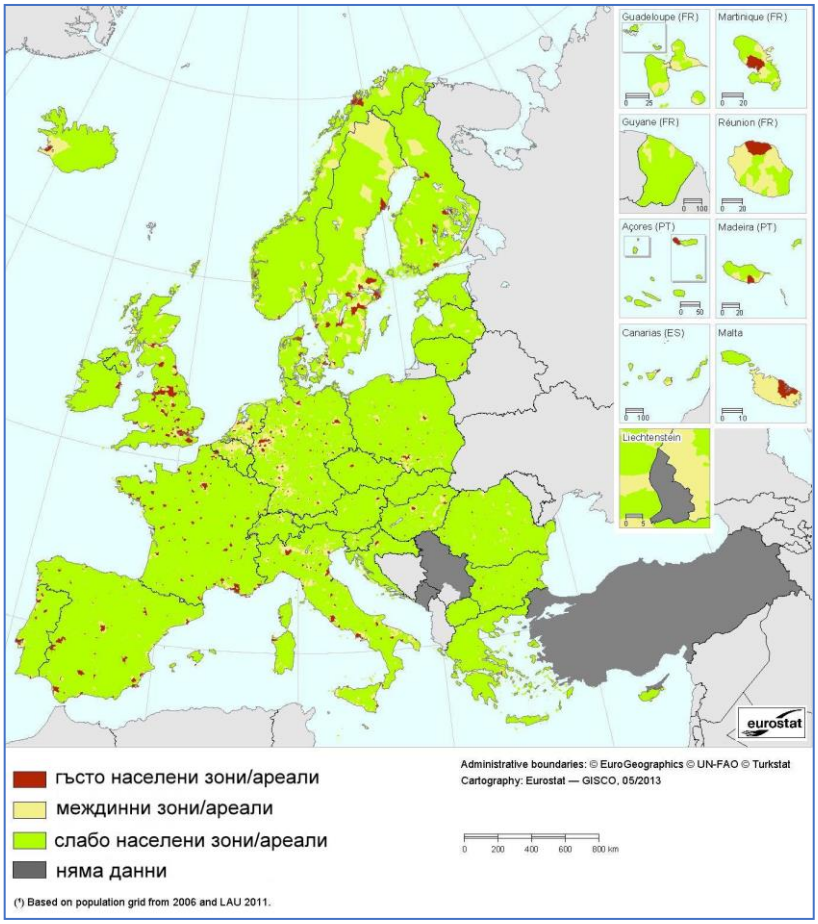

Източник: По Евростат, JRC and European Commission Directorate-General for Regional Policy

Тези политики и класификационни системи позволяват адаптирано управление на регионите, като осигуряват информация за състоянието и нуждите на селските райони. Чрез методологиите на ОИСР, NUTS и LAU, ЕС създава основа за интегрирано териториално планиране, което отчита разнообразието и уникалността на руралните региони, насърчавайки устойчивото им развитие и интеграция с градските центрове.

1.4. Пространствена идентификация, основни характеристики и особености на селските райони в България

Дисертационният труд се фокусира върху пространствената идентификация и класификация на селските райони в България, като акцентира върху техните природно-географски и социално-икономически особености. Изследването се занимава с характерните черти на тези райони, които включват ограничен мащаб на населените места, по-слабо развита инфраструктура и по-ниско икономическо развитие. Поради тяхната отдалеченост от големите градски центрове, както и сравнително ниската степен на социално-икономическа активност, нивото на развитие в селските райони изостава в сравнение със средните показатели за страната.

Класификацията на селските райони се извършва въз основа на географски и икономически характеристики, които включват инфраструктурна осигуреност, демографски данни, структура на заетостта и други ключови фактори. Научни статии на български изследователи посочват, че понятието „селски район“ се въвежда в българската практика след 1990 г. и се отнася за области, включващи както села, така и малки градове, които в международната литература често се описват като аграрни или предимно селски.

През последните десетилетия промените в европейската и национална политика за развитие на селските райони подчертават необходимостта от осъвременяване на дефинициите за селски райони и от адаптиране на подходите към техните специфични нужди. В резултат на това през 2023 г. България въвежда нова дефиниция за селските райони на национално ниво, която задава като основен критерий отсъствието на населени места с над 15 000 жители в съответната община. Според тази нова дефиниция, 215 от общо 265 общини в България се квалифицират като селски райони, което е от съществено значение за техния достъп до финансови програми и различни възможности за подкрепа. Тази класификация има за цел да подпомогне процеса на планиране и управление на ресурсите, насочени към устойчиво развитие и подобряване на условията в тези райони (фиг.3).

Фиг.3: Категоризация на селските и градските райони 2023 г.

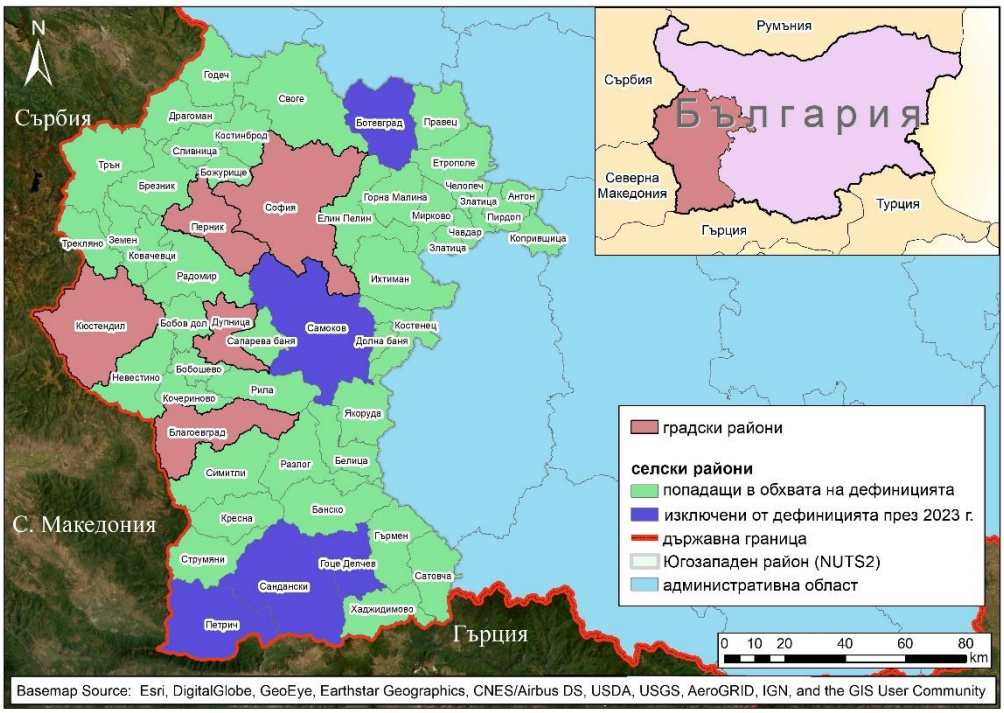

Източник: Esri, DigitalGlobe, GeoEye, Earthstar Geographics, CNES/Airbus DS, USDA, USGS, AeroGRID, IGN, and the GIS User Community спрямо данни от ПРСР 2021-2027 за прилагане на подхода на ВОМР

Ключов аспект в изследването е необходимостта от разширяване на представите за селски райони, които могат да включват както земеделски дейности, така и други икономически отрасли. Дори райони, които развиват вторичния сектор, могат да бъдат разглеждани като част от селските райони, ако отговарят на териториалните и демографските критерии за тази категория. Това ще позволи по-пълноценно използване на ресурсите и ще увеличи възможностите за финансова подкрепа на тези общини.

В хода на анализа се изясняват и разграничават понятията „селски район“ и „селскостопански район“. Петров и Киселкова (1999) разграничават селски и селскостопански райони, като отбелязват, че не всички селски райони са със селскостопански облик. Те подчертават, че термините "селски" и "селскостопански" трябва да се разглеждат като част от общото и частното. Селскостопанският и селският район имат различни природни и логически характеристики и образуване, като селкостопанският район е отраслов икономически район със специализация, а селският район е обособена териториална общност, част от административното деление на страната, където производственият капацитет на селската икономика, инфраструктурната осигуреност и социалните индикатори са по-слабо развити от усреднените показатели на страната (Маджарова, 2000).

1.5. Библиографски обзор на тематичните изследвания

Различни автори подчертават, че селските райони в България се характеризират с ограничени икономически възможности, депопулация и предимно аграрна икономика. Важно е да се отбележи, че терминът "селски район" навлиза в научната литература след 1990 г., описвайки предимно територии, зависещи от земеделието и малките общности.

Бояджиев (1994; 1996; 1997; 1998; 2001) изследва развитието на земеделието и регионалните специфики на селските райони в контекста на Общата селскостопанска политика (ОСП) на Европейския съюз, като акцентира върху структурните промени и значението на програмата ЛИДЕР за стимулиране на местното развитие. Той, както и други автори, обръща внимание на необходимостта от интегриран подход за устойчиво развитие на тези региони, включително чрез политики, насочени към създаване на нови икономически дейности и социална стабилност.–Той критикува официалното определение за селски район използвано у нас „Неточно е да определяме територията, оставаща извън градските райони като селска“ (Бояджиев 2006). Той поддържа мнението, че определението за селски район се нуждае от актуализиране и съобразяване с българските условия и особености на територията. Авторът поставя и друг изключително важен въпрос за точността на превода на понятията навлезли в нашата научна литература.

В използващите латиница западни езици има много понятия за организация на територията, на които в българския език няма огледално съответстващи понятия. Такъв е случая с термина „селски район“, използван у нас като еквивалент на „rural areas“. Авторът счита, че този превод не е правилен т.е. “rural areas” не трябва да се превежда като селски район. Той твърди, че руралното стопанство включва не само стопанството на селата, но и на останалата територия, която остава извън зоната на прякото демографско влияние на големите градове. В нашия лексикален фонд няма буквален превод на „rural areas“, затова авторът предлага да се използва „рурален район“, а не селски район-както в момента се употребява.

Подчертахме необходимостта от прилагане на комплексен подход за анализ на селските райони, като се разгледахме множество демографски, икономически и географски фактори. През годините са провеждани множество изследвания и анализи на тези райони от различни български учени и институции. Подчертахме се значението на точната типология и класификация на селските райони за по-ефективно териториално планиране и управление, особено с оглед на възможностите за устойчиво развитие и подкрепа на икономическата активност.

Димов (2005; 2006; 2007; 2009) разглежда предизвикателствата на регионалното развитие и ролята на самоорганизацията и балансираното развитие, като предлага стратегии за стимулиране на социалната и икономическата активност на селските райони. Той подчертава значението на интеграцията на селските райони в националната икономика и очертава насоки за разработване на политики за тяхното балансирано развитие.

Илиева и Бърдаров (2020; 2022) изследват демографските проблеми, като депопулация и застаряване, които силно засягат селските райони в България. Те идентифицират факторите, влияещи върху демографската устойчивост на селата, и предлагат стратегии за справяне с негативните тенденции.

Маджарова разглежда социално-икономическото развитие на селските райони и техните специфични характеристики, като отбелязва, че тези райони са изправени пред множество социално-икономически и демографски проблеми, които пряко засягат потенциала им за устойчиво развитие. Нейните изследвания поставят акцент върху социалната роля на общините и необходимостта от поддържане на инфраструктурата и услугите в селските райони.

Трудовете на Патарчанов (2005; 2009; 2010) изследват ролята на Общата аграрна политика на Европейския съюз за развитието на селските райони. Той се фокусира върху социално-икономическите аспекти и перспективите за развитие на планинските райони в рамките на разширения Европейски съюз. Изследванията му обхващат възможностите за устойчиво развитие на селските и планинските райони чрез интегрирани подходи, които включват аграрни политики, стимулиращи икономическото и социалното развитие на тези региони. Трудовете на Патарчанов отразяват неговия интерес към различни аспекти на развитието на селските райони, като извършения от него регионален и секторен анализ на икономиката на общините по западната граница с Република Сърбия, с фокус върху икономическите характеристики и предизвикателствата пред тези райони. В друг труд поставя акцент върху пространствените предизвикателства пред образованието в селските райони и подчертава значението на образователните инициативи за постигане на устойчиво развитие в тези региони. Освен това, Патарчанов изследва и индустриално депресивните райони в България. В своята работа той предоставя географска идентификация на тези райони и разглежда проблемите и възможностите за тяхното развитие (Патарчанов, 2002). Неговото изследване върху индустриално депресивните райони също така анализира причините за икономическата депресия и предлага подходи за стимулиране на икономическото възстановяване и развитие (Патарчанов, 2017). Трудовете на Патарчанов разглеждат също и развитието на планинските райони, като акцентират върху социално-икономическите проблеми и перспективите в тези региони. В своя труд "Социално-икономически проблеми и перспективи в развитието на планинските райони в разширения Европейски съюз", Патарчанов анализира предизвикателствата и възможностите за развитие на планинските райони в контекста на европейската интеграция (Патарчанов, 2008). Патарчанов изследва също и методологичните аспекти на интегрираното териториално развитие и стимулирането на икономическите дейности от третичния сектор в планинските райони, като предлага подходи за устойчиво развитие на тези региони (Патарчанов, 2011). В трудовете си той разглежда пространствените предизвикателства в организацията на услугите и диференциацията на планинските райони, подчертавайки значението на адаптирани политики и инициативи за развитието на тези специфични територии (Патарчанов, 2012). Неговият автореферат на дисертацията "Интегрирано развитие на планинските райони - пространствени аспекти" предлага задълбочен анализ на пространствените аспекти на интегрираното развитие, като акцентира върху необходимостта от координирани действия и стратегии за стимулиране на икономическата активност и подобряване на условията на живот в планинските райони (Патарчанов, 2015).

Патарчанова изследва развитието на селските райони, като се фокусира върху социално-икономическите проблеми и възможностите за диверсификация на стопанствата в Благоевградска област. В своя дисертационен труд тя разглежда основните предизвикателства и потенциала за развитие на тези райони (Патарчанова, 2007). Патарчанова също така се занимава с класификация на селските райони в Софийска област, като анализира различни критерии и фактори, влияещи върху развитието на тези региони. Тя подчертава значението на точната класификация за успешното планиране и реализиране на регионални политики (Патарчанова и Гунева, 2016). В съвместен труд с Пл. Патарчанов, тя разглежда добри практики и неизползвани възможности за регионалното развитие на селските райони в България, акцентирайки на необходимостта от прилагане на ефективни стратегии и политики за стимулиране на развитието на тези области (Патарчанова и Патарчанов, 2018). Патарчанова също изследва социално-икономическите условия в селските райони, като анализира факторите, които определят удовлетвореността на жителите. Тя обръща внимание на влиянието на тези условия върху качеството на живот и перспективите за развитие на селските общности (Патарчанова, 2012). Също така, тя разглежда въздействието на кризата в аграрния сектор и необходимостта от нов подход в регионализацията на националното пространство (Патарчанов и Патарчанова, 2016; Patarchanov, Patarchanova, Zarkov, 2018). В допълнение, Патарчанова се занимава с анализа на класификациите на селските райони в различни области на България, включително и Софийска област, като подчертава важността на точната класификация за планирането и управлението на тези региони (Патарчанова, Гунева, 2016; Patarchanova, Kastreva, Kuleva, 2012).

Сериозно внимание в литературата обръщаме и на европейските програми за подкрепа на селските райони, като Програмата за развитие на селските райони (ПРСР) и ОСП. Програмите предвиждат възможности за финансиране и насърчаване на социално-икономическото развитие чрез различни мерки, които позволяват по-голямо включване на селските райони в устойчивото развитие на страната.

Цялостният научен интерес към развитието на селските райони подчертава необходимостта от адаптирани политики и подходи за справяне с демографските, социално-икономическите и екологичните предизвикателства, пред които те са изправени.

Б. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.

ГЛАВА II. Рурални райони в Югозападен регион

2.1. Природогеографска характеристика

Селските райони в Югозападен регион обхващат 81,22% от неговата територия. Западната граница на региона минава по билата на планините Славянка, Беласица, Малашевска и Влахина. На север, границата е ясно определена от Старопланинското било и северните части на Ботевградската котловина. Източната граница е определена от Златишко-Пирдопското поле, Копривщенската котловина, Ихтиманска Средна гора, Ихтиманското и Костенецкото поле, както и планините Рила, Пирин и родопския дял Дъбраш. На юг, границата съответства на границите с република Гърция. През региона преминават най-важните транспортни маршрути, които свързват България с градове като Атина, Скопие, Тирана и Белград, както и с редица западноевропейски държави. Също така, релефът на региона има важна роля в определянето на пътищата и техните маршрути, като Искърския пролом, Ботевградската седловина, Западните Задбалкански котловини, пролома Момина клисура, долините на Места, Струма и Струмешница.

Релефът на селските райони в Югозападния регион на България е изключително разнообразен, характеризиращ се с планински масиви, котловини, проломи и речни долини. На север се простира Западна Стара планина, а в централната част на региона се намират планинските вериги на Люлин, Витска, Лозенска планина, Ихтиманска Средна гора и Осоговска планина. Южната част на региона е доминирана от Рила и Пирин, както и от гранични планини като Влахина, Малашевска, Огражден и Беласица. Този релеф създава условия за развитието на горското стопанство, туризма и животновъдството. Речните долини на реките Искър, Струма и Места формират плодородни котловини като Софийска, Радомирска и Кюстендилска, които играят важна роля за развитието на земеделието и транспортната инфраструктура.

Регионът разполага с разнообразни полезни изкопаеми. Добиват се кафяви въглища от Пернишкия, Бобовдолския и Пиринския басейн, както и антрацитни въглища около Своге, които са важна енергийна база. Кремиковци е известен с железорудното находище, макар че съдържанието на метал е ниско. Налични са и находища на барит в Кремиковското находище и флуорит в с. Палат, Благоевградско, които се използват в химическата промишленост. В региона се добиват и медни руди от Средна гора, Медет и Стара планина, които се обогатяват в комбинати между Златица и Пирдоп. Освен това, тук има находища на варовици, сиенит, андезит и гранит, които намират приложение в строителството.

Климатът в селските райони на Югозападния регион е разнообразен. Високите и северни котловини имат умереноконтинентален климат, с характерни температурни инверсии. В южната част, в Сандански-

Петричкото поле, климатът е средиземноморски, с най-високи средногодишни температури. Този климат създава условия за разнообразно селскостопанско производство и отглеждане на различни култури.

Селските райони на Югозападния регион на България разполагат с богати водни ресурси. Реките Искър, Струма, Места и техните притоци преминават през територията, осигурявайки вода за напояване и развитие на земеделието. Река Искър е ключова за земеделието в района на Самоков и Своге, докато Места и Струма са важни за регионите около Гоце Делчев, Белица, Сандански и Петрич. Природните забележителности, като пещери и скални образувания в Панчаревския и Искърския пролом, предлагат възможности за туризъм и риболов.

В района на река Струма се намират язовири като „Пчелина“ и „Студена“, които осигуряват водоснабдяване и енергийно производство. В долината на река Струма се намират важни транспортни коридори, включително част от Европейския коридор Е79, който преминава през България и Гърция. Водите на Струма и нейните притоци се използват за напояване, питейно водоснабдяване и производство на електрическа енергия чрез водноелектрически станции.

Река Места преминава и през Гърция, където водите ѝ захранват язовир Тасаврос, един от най-големите в Европа. Минерални извори и карстови структури в района, особено около Разложката долина, също са важни ресурси.

Климатът на долината на Струма е подходящ за земеделие, особено за отглеждане на зърнени култури, зеленчуци и плодове. Сандансko-Петричкото поле е известно със своето винопроизводство, като лозаро-винарският район около Мелник е известен с уникалния сорт грозде „Широка мелнишка лоза“.

Почвите в региона са разнообразни, с черноземни и смолнични почви в северните котловини и канелено-горски и алувиално-ливадни почви на юг, които благоприятстват отглеждането на различни земеделски култури. Въпреки това, в някои части на региона, като Брезнишко и Трънско, горските ресурси са ограничени, а високопланинските пасища в Рила, Пирин и Стара планина се използват само частично, като представляват важен ресурс за животновъдството и биоразнообразието.

Значителна част от региона е покрита с иглолистни гори, като най-големите масиви се намират в Пирин и Рила, докато широколистните гори преобладават в Етрополско и Беласишко. Въпреки богатството на природни ресурси, някои територии се нуждаят от по-устойчиво управление, особено когато става въпрос за пасищата и горските екосистеми.

2.2. Културно-исторически особености и административно-териториални промени

Разгледахме основните етапи на административно-териториалните промени в България – от Османската империя, през Освобождението до съвременната административна структура. По време на Османската власт територията е разделена на вилаети, санджаци и каази, а след Освобождението започват реформи: премахват се вилаетите и се създават губернии, окръзи и общини. През 1901 г. е приета нова реформа, която определя 12 области и 71 околии, целящи по-добро управление и социално-икономическо развитие.Особено внимание е обърнато на териториалното разпределение на Югозападния регион, включително значими райони като Софийска, Кюстендилска, Благоевградска и Пернишка области.

Детайлно са разгледахме важни реформи в периода 1885–1919 г., когато Княжество България утвърждава своите граници и изгражда административни механизми, за да отговори на нуждите на населението. Включихме и процесите на урбанизация и интеграция на периферни територии чрез създаването на общини, а по-късно – области, обединяващи сходни икономически и социални характеристики.

В съвременната функционално-йерархична структура на мрежата от рурални райони в Югозападен регион, подчертахме диспропорциите между големите градски центрове и руралната периферия. София, като столица и единствен град с население над 100 000 души, играе доминираща роля, но и други средни и малки градове с население от 30 000 до 100 000 души като Перник, Благоевград и Кюстендил функционират като местни центрове, привличащи население и предлагащи икономически възможности на по-малките населени места. Същевременно селските райони като Трън, Ковачевци и Невестино изпитват силно ограничение в социално-икономическото си развитие поради географската изолираност и недостатъчното присъствие на индустрии и транспортна инфраструктура. От казаното до тук стана ясно, че урбанизационните процеси в руралните райони са най-интензивни (над една трета от градските селища в региона) в Софийска област, а най-слаби в Кюстендилска област (едва над една десета от градовете). Това потвърждава силно изразения периферен (граничен) характер на руралните райони от областите Кюстендил и Перник, в които развитието на градски селища е силно лимитирано от влиянието на геополитическия фактор в резултат, на който наблюдаваме честа смяна на конфигурацията на държавните граници. Руралните райони от вътрешността на региона изпитват силното влияние на главния регионален център в резултат на което част от селските селища в тях през годините увеличават

населението си, разнообразяват икономическия си профил и в крайна сметка получават градски статут (фиг.4).

Фиг. 4: Брой на населението в руралните райони на Югозападен регион

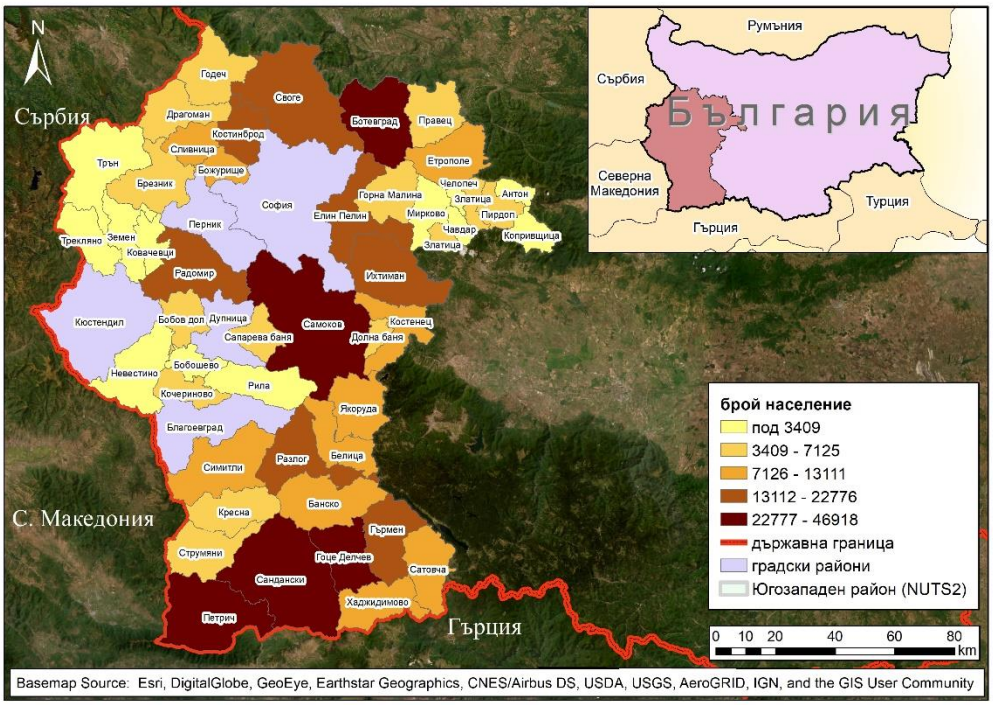

Източник: Esri, DigitalGlobe, GeoEye, Earthstar Geographics, CNES/Airbus DS, USDA, USGS, AeroGRID, IGN, and the GIS User Community спрямо данни от НСИ към 31.12.2022 г.

Отчетохме и културните фактори, които влияят върху демографските тенденции в някои селски райони. Райони с различен етнически състав, като Сатовча и Гоце Делчев, показват по-високи нива на раждаемост и демографска устойчивост, което се обяснява със специфични традиции и културни ценности. Това явление е особено характерно за общности с различен етнически и религиозен състав, като помашкото население и ромската общност, които задържат значителна част от населението в тези райони.

Също така посочихме важността на граничното разположение на региона, особено районите до Северна Македония и Гърция. Трансграничната търговия и транспортните връзки, като ГКПП Кулата, са стратегически фактори за икономическото развитие на градове като Петрич и Сандански. Създадените условия за земеделие и туризъм в тези гранични райони задържат населението и осигуряват икономическа устойчивост. Въз основа на анализа предложихме мерки за намаляване на неравенствата между централните и периферните райони на Югозападния регион. За подобряване на социално-икономическата среда в отдалечените райони препоръчахме развитие на инфраструктурата и стимулиране на местни икономически инициативи. Проблемът с обезлюдяването на някои отдалечени и труднодостъпни райони, особено планинските и периферни зони, налага необходимост от насочена подкрепа и засилени мерки за развитие на руралната икономика, включително чрез политики за децентрализация и укрепване на местната власт.

2.3. Демографски процеси и селищно развитие

Обезлюдяването в селските райони е тясно свързано с раждаемостта и миграцията към градовете, което води до спад в раждаемостта още от 60-те години на XX век. През 90-те години тя остава на ниско ниво и продължава така и до днес. Въпреки това, в изследваната територия тези тенденции са по-слабо изразени. Според Младенов (1991) селските райони могат да се класифицират в три групи: възходящ, стабилен и низходящ тип. В настоящото изследване добавихме нова категория – „динамична“ демографска ситуация, която обхваща райони с интензивни демографски промени. Въз основа на тенденциите на раждаемостта, руралните райони се класифицират в четири типа:

1. **Стабилен тип** (16 рурални района, включително Белица, Гърмен, Самоков и Ботевград): Районите с относително постоянна раждаемост показват липса на значителни колебания през годините. Това предполага демографска устойчивост и социална стабилност в тези райони, което се дължи на по-добър достъп до здравни услуги и икономически възможности.
2. **Низходящ тип** (13 рурални района, като Банско, Гоце Делчев и Петрич): Тези райони имат трайно намаляваща раждаемост, често свързана със застаряване на населението, ниска

икономическа активност и висока миграция. Липсата на работни места и достъп до услуги кара младите хора да напускат, което намалява броя на новородените и влошава демографската ситуация.

3. **Динамичен тип** (11 рурални района, включително Кресна, Сатовча и Правец): Тук се наблюдават редуващи се промени в раждаемостта. Въпреки колебанията, тенденцията е положителна.
4. **Възходящ тип** (7 рурални района, включително Рила, Божурище и Годеч): В тях раждаемостта се увеличава, което показва благоприятна социално-икономическа среда.

Тип на раждаемостта	Рурални райони
Стабилен тип	Белица, Гърмен, Разлог, Хаджидимово, Перник, Ботевград, Горна Малина, Елин Пелин, Етрополе, Ихтиман, Костенец, Пирдоп, Самоков, Своге, Сливница
Низходящ тип	Банско, Гоце Делчев, Петрич, Сандански, Симитли, Струмяни, Якоруда, Невестино, Брезник, Трън, Антон, Златица, Копривщица
Динамичен тип	Кресна, Сатовча, Бобов дол, Бобошево, Кочериново, Земен, Ковачевци, Долна баня, Драгоман, Правец, Челопеч
Възходящ тип	Рила, Сапарева баня, Трекляно, Божурище, Годеч, Костинброд, Мирково

През 2020 г. в много рурални райони, като Трекляно, Божурище и Копривщица и др., се регистрира значителен спад в раждаемостта, което се обяснява с комплексното въздействие на социално-икономическите последици от пандемията Covid-19. Несигурността, произтичаща от кризата, съчетана със засилените икономически затруднения и намаления достъп до здравни услуги, изигра съществена роля в демографската динамика. Пандемията създаде непредсказуеми условия, които доведоха до намаляване на икономическата активност, повишена безработица и общо влошаване на финансовата стабилност на домакинствата. Това накара голяма част от младите хора и семейства да преосмислят плановете си за създаване на семейства, което се отрази негативно на показателите за раждаемост.

Едновременно с това, затрудненият достъп до здравни грижи, поради претоварването на здравната система, ограничи възможността за рутинни консултации и грижи, което допълнително възпрепятства планирането на зачевания. Ограниченията и приоритетното пренасочване на здравни ресурси към спешна и интензивна грижа за пациенти с Covid-19 забавиха достъпа до услуги, от ключово значение за репродуктивното здраве, като това доведе до краткосрочни демографски понижения в показателя на раждаемостта.

След пандемията от Covid-19, в повечето от тези засегнати райони се наблюдава постепенно възстановяване на раждаемостта, което е показател за адаптивността и устойчивостта на местните общности. Тази тенденция демонстрира капацитета на общностите да се справят и да се приспособяват към кризи, като в даден момент преодоляват несигурността и се завръщат към по-устойчиви демографски модели. Възстановяването на раждаемостта отразява способността на местното население да отговаря на променящите се социални и икономически условия, като възобновява репродуктивното поведение след период на външни сътресения**.**

Ясно изразените регионални различия в **раждаемостта**, отразяват хетерогенността на демографските процеси в различните рурални райони на изследвания регион. Гърмен, Ботевград, Долна баня, Ихтиман, Правец и Самоков са сред районите, които показват сравнително високи стойности на средния коефициент на раждаемост, показвайки устойчиви демографски тенденции и благоприятни социално-икономически условия.

В контраст, районите като Невестино, Кочериново, Брезник, Трън, Копривщица и др., показват ниски стойности на раждаемост и негативни демографски тенденции, които се дължат на икономическа

стагнация, ограничен достъп до социални и здравни услуги, както и на високи нива на емиграция, особено сред младежите в репродуктивна възраст, което води до застаряване на населението (фиг.5)

Фиг.5: Коефициент на раждаемост в руралните райони на Югозападен регион 2018-2022 г. (‰)

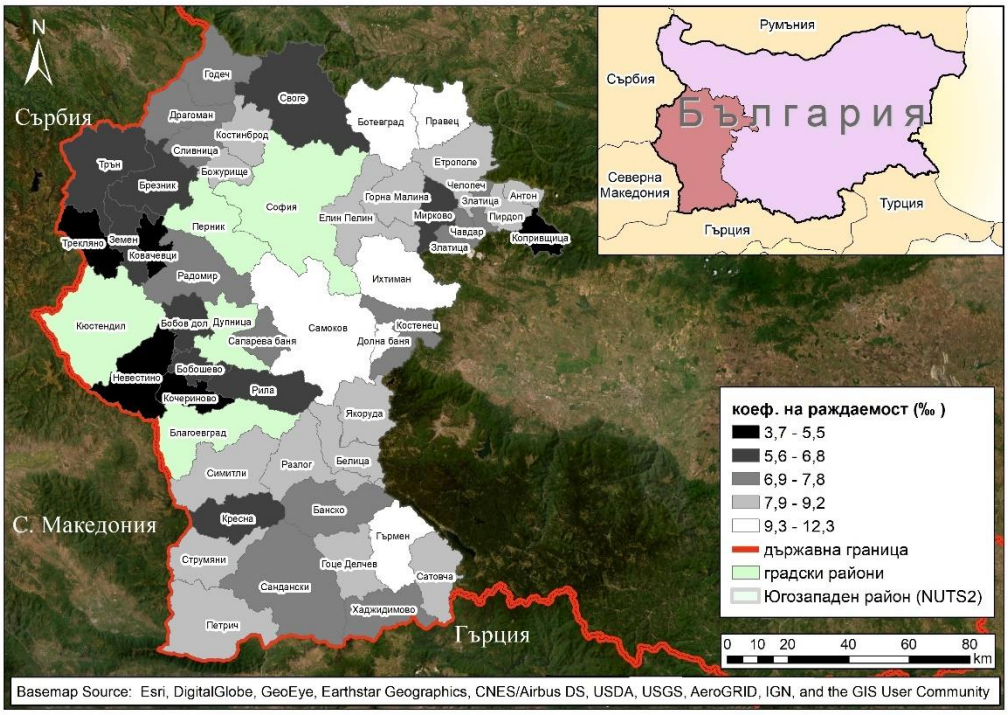

Източник: Esri, DigitalGlobe, GeoEye, Earthstar Geographics, CNES/Airbus DS, USDA, USGS, AeroGRID, IGN, and the GIS User Community спрямо собствени изчисления по данни от НСИ

От гледна точка на териториалното разпределение, се забелязва съчетание между селските райони, където коефициента на раждаемост е най-висок, и райони, където коефициента на смъртност е най-нисък - Гърмен, Сатовча, Белица, Гоце Делчев, Ботевград, Долна баня, Ихтиман, Правец и Самоков. При тях се показва инверсия на типичната демографска обстановка за селата в страната ни (по-висока смъртност и по-ниска раждаемост). В тези райони се установява стабилна демографска обстановка. В текущия етап на демографските процеси в тези конкретни селски райони не се откриват тенденции, които са характерни за страната (фиг.6).

Фиг.6: Коефициент на смъртност в руралните райони на Югозападен регион 2018-2022 г. (‰)

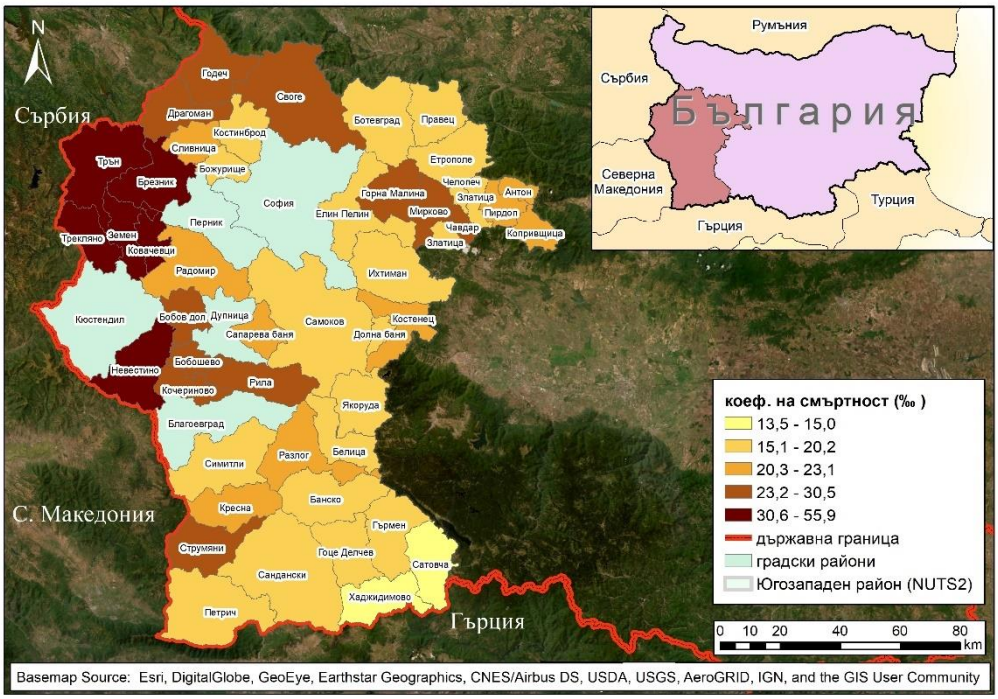

Източник: Източник: Esri, DigitalGlobe, GeoEye, Earthstar Geographics, CNES/Airbus DS, USDA, USGS, AeroGRID, IGN, and the GIS User Community спрямо собствени изчисление на данни от НСИ

Районите с най-висок **коефициент на смъртност** (над 30,6 ‰) се намират предимно в Кюстендилска и Пернишка области, като Трън, Брезник и Невестино. Тези райони страдат от неблагоприятни демографски тенденции като застаряване на населението, ниска раждаемост и висока емиграция. Втората група райони (с коефициент на смъртност 23,2 ‰ до 30,5 ‰) включва Бобов дол и Кочериново, които също показват негативни демографски процеси, но в по-умерени стойности. Районите с коефициент на смъртност между 15,1 ‰ и 23,1 ‰, като Сандански и Петрич, имат по-благоприятна демографска ситуация, благодарение на близостта до София и по-малката миграция. Най-ниски стойности на смъртността (под 15 ‰) се наблюдават в Сатовча и Хаджидимово, които имат по-младо население и по-висока раждаемост. Общо, периферните райони на Кюстендилска и Пернишка области имат най-висока смъртност, докато селските райони на Благоевградска и Софийска области показват по-ниски стойности.

Тези различия в коефициента на смъртност отразяват многоаспектни фактори, включително наличието или липсата на здравни услуги, социално-икономическите условия, миграционните процеси и демографските структури. В селските райони на Благоевградска област се наблюдава по-бавен темп на обезлюдяване, което се свързва с по-благоприятни условия за живот, икономически възможности и наличие на по-младо население.

В райони като Сатовча, Хаджидимово, Гърмен, Якоруда, Ботевград и Долна баня **естественият прираст**, макар и отрицателен, е по-малко изразен от средния за страната, което показва относителна демографска устойчивост. Тези райони се отличават с по-добра възрастова структура, с по-голям дял млади хора в репродуктивна възраст, което забавя процесите на застаряване. Културни и етнически особености в райони като Сатовча и Хаджидимово също подкрепят по-висока раждаемост и по-малка смъртност, благодарение на социално-културни практики, насърчаващи многодетността.

От друга страна, райони като Бобошево, Невестино, Земен, Ковачевци и Трън, разположени в Кюстендилска и Пернишка област, се характеризират с дълбока демографска криза и сериозни проблеми, като висока емиграция на работоспособното население, липса на икономически възможности и висока смъртност. Ограничения достъп до социални и здравни услуги допълнително влошава ситуацията, като тези райони са подложени на сериозно застаряване и намалена раждаемост.

Демографската ситуация през последните години е допълнително усложнена от пандемията COVID-19, която е довела до увеличаване на смъртността и намаляване на раждаемостта, като временно е влошила демографската ситуация в засегнатите райони. Райони като Трън, Брезник и Невестино изпитват силно изразени демографски проблеми, включително висока степен на застаряване, като възстановяването им изисква целенасочени интервенции.

Вътрешните миграции оказват сериозно влияние върху демографското развитие на селските райони, като формират текущото разпределение на населението и са важен фактор за обезлюдяването на тези територии. През втората половина на 20-ти век миграционният поток от селата към градовете се засилва значително, воден основно от икономически фактори. Хората от селата се преселват в градовете в търсене на по-добри възможности за работа, по-добри жилищни условия и достъп до услуги. Тази миграция е съществено обусловена и от индустриализацията, която предлага стабилна работа в градовете и така води до съществен ръст на градското население, за сметка на селското. Вследствие на това, селата започват да изпитват сериозни демографски проблеми, като обезлюдяване и намаляване на трудоспособното население.

В последното десетилетие, под влияние на новите социално-икономически условия и технологични промени, наблюдаваме обратна тенденция, наричана „рурубанизация“ – миграция от градовете към селата. Тази вълна на преместване е мотивирана от фактори като търсене на по-спокойна среда, по-добро качество на живот, намалени разходи и нарастващите възможности за дистанционна работа. Пандемията от COVID-19 ускори тези процеси, като много хора възможност за работа извън големите градски центрове. В селски райони с добре развита транспортна мрежа и стабилна икономика, като Костинброд и Божурище, този процес на рурализация се изразява в положителен механичен прираст. Това означава, че тези райони не само привличат нови жители, но и започват да развиват нови икономически и социални дейности, за да отговорят на нарастващите нужди на заселващото се население. По този начин тези селища стават пример за успешна адаптация към новите демографски и икономически процеси.

Възрастовата структура на населението също играе съществена роля за демографското развитие, тъй като тя пряко влияе върху възможностите за естествен прираст и икономическа активност в селските райони. В четиринадесет селски района на Югозападния регион делът на младото население (подтрудоспособна възраст) е над средния за страната, което е обнадеждаващо за демографската

устойчивост на тези райони. Най-високи стойности на младото население (над 19%) се отчитат в райони като Гърмен, Долна баня, Ихтиман и Правец, където младите хора превъзхождат по брой населението в надтрудоспособна възраст. Това явление е индикатор за относителна демографска устойчивост в тези райони, тъй като високият дял на младите хора предполага по-малка степен на застаряване на населението и съответно – по-голям потенциал за социално-икономическо развитие.

Като цяло, миграционните процеси, макар и динамични, подчертават значимостта на балансираната демографска структура в селските райони. Райони като Гърмен, които показват устойчив дял на младо население, демонстрират по-висок потенциал за бъдещо развитие, в сравнение с райони, страдащи от дългосрочно обезлюдяване.

Фиг.7: Относителен дял населението под, в и надтрудоспособна възраст в руралните райони на Югозападен регион, 2022 г.

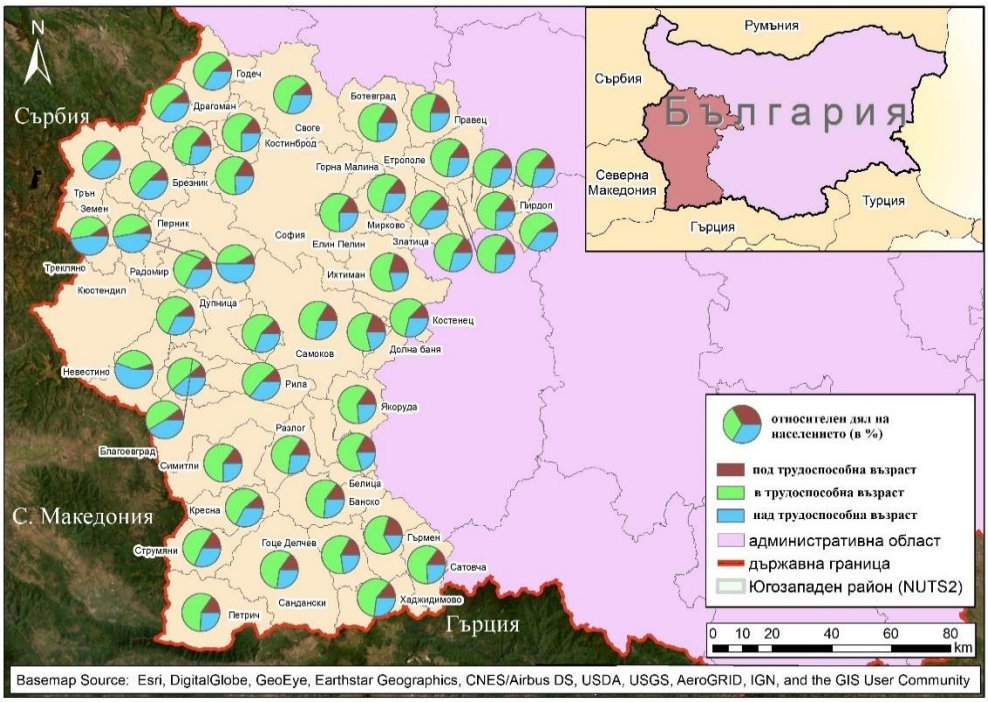

Източник: Esri, DigitalGlobe, GeoEye, Earthstar Geographics, CNES/Airbus DS, USDA, USGS, AeroGRID, IGN, and the GIS User Community спрямо собствени изчисления на данни от НСИ, 2022 г.

В руралните райони на Благоевградска и Софийска област, делът на **населението в трудоспособна възраст** е значително по-голям, а този **на надтрудоспособната възраст** е по-нисък, което създава благоприятни условия за икономически растеж и трудова активност. Райони като Банско, Гоце Делчев, Гърмен, Петрич, Сатовча, Якоруда, Божурище и Костинброд показват по-добри демографски показатели от средните за страната, като по-висок дял на трудоспособното население и по-нисък дял на надтрудоспособното, което подпомага икономическата активност и устойчивото развитие.

От друга страна, в руралните райони на Кюстендилска и Пернишка област (Невестино, Трекляно, Земен, Ковачевци, Бобошево, Кочериново), се наблюдава сериозно застаряване на населението, като делът на **подтрудоспособното население** е изключително нисък, а този на надтрудоспособното е много висок. Тези райони са изложени на сериозни демографски предизвикателства, като миграцията на младите хора и високата смъртност водят до трайно намаляване на населението, с тежки последици за социалната инфраструктура и местната икономика.

Най-добрите демографски характеристики се наблюдават в районите от Софийска област, като Долна баня, Ихтиман и Правец, които показват изключително благоприятна възрастова структура, с по-голям дял на населението в трудоспособна възраст и по-малък дял на населението в надтрудоспособна възраст, в сравнение с националните стойности.

Етническата структура на проучваната територия почти не се различава от тази в страната спрямо официалното Преброяване от 2021г., в България живеят около 84,6% българи, 8,4% турци и 4,4% роми и 2,6% други, които не могат да се определят и не желаят да отговорят. Тук населението основно е българско, следвано от турския етнос и ромите, представени са и други етноси в които населението не се е определило или не е желаело да отговори.

Образованието е основен фактор за икономическия растеж и социалното развитие в руралните райони. Образованото население представлява значителен актив в човешкия капитал на региона, като допринася за иновациите и конкурентоспособността на местната икономика. Освен това, по-високото

образователно ниво сред населението води до по-добри възможности за заетост и кариерно развитие, което от своя страна може да намали нивата на безработица и да подобри качеството на живот в селските райони.

Текущото състояние на **образователната структура** в руралните райони на Югозападен регион е, че по-голямата част от населението има основно и средно образование, докато делът на хората с висше образование остава сравнително малък.

2.4. Анализ на социалната инфраструктура

Образованието играе централна роля в социално-икономическото развитие на руралните райони в Югозападния регион. Подобряването на образователната структура и повишаването на образователното ниво на населението са ключови за създаване на по-добри възможности за заетост и повишаване на качеството на живот. Това изисква целенасочени усилия и инвестиции в образователната инфраструктура, отговарящи на нуждите на местната общност. Само чрез координирани действия между местни власти, образователни институции и други заинтересовани страни могат да се постигнат дългосрочни и устойчиви резултати.

Здравеопазването е друг основен аспект на социалната инфраструктура, който има пряко въздействие върху качеството на живот и икономическото благосъстояние на населението. В руралните райони на Югозападен регион здравната инфраструктура често е недостатъчна и разпокъсана, което води до значителни предизвикателства в достъпа до основни здравни услуги. Тези райони се характеризират с ограничен брой здравни заведения, липса на специалисти и необходимото медицинско оборудване, което изисква специфични стратегии за подобрение.

Едно от най-големите предизвикателства пред здравеопазването в руралните райони е ограниченото наличие на здравни заведения и аптеки. В много от тези региони липсват многопрофилни болници и специализирани здравни центрове, като вместо това разчитат на основни медицински пунктове или малки амбулатории. Тези заведения често не разполагат със специалисти или модерно оборудване, което ограничава възможността за предоставяне на висококачествени и навременни медицински услуги.

Липсата на денонощни аптеки в много от тези райони, допълнително усложнява ситуацията, тъй като жителите нямат достъп до лекарства и спешна медицинска помощ извън работното време на аптеките. Това е особено тревожно за хората с хронични заболявания, които се нуждаят от редовен прием на лекарства, както и за възрастните хора, които често се сблъскват с различни здравни проблеми.

За подобряване на достъпа до здравни услуги в отдалечените и труднодостъпни райони, съществена роля в бъдеще ще играе цялостното въвеждане на системата HEMS[1] или AEMS[2], които основно биха могли да съдействат при спешни медицински състояния на пациенти от руралните райони. За цялостното решаване на предизвикателствата в здравното обслужване на населението в руралните райони могат да се създадат мобилни здравни екипи, които да посещават тези места на регулярна основа. Тези екипи могат да предоставят основни здравни грижи, диагностика и превенция. За да бъдат тези екипи мотивирани да работят, е необходимо да се подобрят условията за работа на медицинските кадри. За да се привлекат и задържат медицински кадри в руралните райони, е необходимо да се предложат финансови стимули като по-високи заплати, допълнителни бонуси и осигуряване на жилища. Тези мерки могат да бъдат подкрепени и от държавни програми за насърчаване на работата в по-слабо населените райони. За подкрепа и повишаване на квлификацията, могат да се осигурят възможности за продължаващо обучение и професионално развитие на медицинския персонал. Това включва участие в специализирани курсове, семинари и конференции.

2.5. Секторен икономически анализ

В повечето случаи се забелязва превес на третичния над първичния и вторичния сектор, а според разпределението на приходите от секторите в повечето селски райони водещ е вторичния сектор. В Кочериново, Невестино, Трекляно, Земен, Трън, Годеч, Драгоман и Мирково първичния сектор е по-развит. **Вторичния сектор** е по-развит, спрямо другите два, в Петрич, Хаджидимово, Ботевград, Етрополе, Костенец, Костинброд, Пирдоп, Своге и Чавдар. **Третичният сектор** е най-развит спрямо относителния брой на предприятията в първичния и вторичния сектор. В Кочериново и Невестино преобладава дърводобива и селското стопанство. Добивът на дървесина играе важна роля за икономиката, осигурявайки суровини за местните преработвателни предприятия. Невестино е известно с овощарството, като отглеждането на череши и ябълки е широко разпространено, подпомагано от благоприятните климатични условия.

[1] HEMS - Helicopter Emergency Medical Services (Спешни въздушни медицински услуги с хеликоптери)

[2] AEMS – Airplane Emergency Medical Services (Спешни въздушни медицински услуги със самолети)

Минно-добивната и металургичната промишленост в Мирково и Пирдоп са основни сектори в тези райони. Предприятия като „Елаците-Мед" и „Аурубис България" в Пирдоп са крупни работодатели, които осигуряват значителни икономически ползи за района и привличат квалифицирана работна ръка. Селските райони около тези предприятия формират индустриални клъстъри, ориентирани към добива и преработката на метали.

В Костинброд и Сатовча преработката на селскостопански продукти е водещ сектор. Предприятия за производство на плодови и зеленчукови консерви осигуряват заетост за местното население и стимулират развитието на свързаните сектори като транспорт и логистика.

Руралните райони в Югозападният регион имат голям потенциал за развитие на туризма. **Банско** е един от най-известните туристически центрове в България, благодарение на своята комбинация от зимни спортове и културни забележителности. Туризмът е основен икономически двигател, като създава работни места и привлича инвестиции в инфраструктурата и хотелския бизнес.

Минералните извори в Долна баня са значим ресурс за района и създават предпоставки за развитие на балнеологичен и спа туризъм. Районът привлича туристи с възможностите за рехабилитация и почивка, които са особено популярни сред български и чуждестранни посетители.

Макар туризмът тук да не е основен сектор в Симитли, районът притежава потенциал за развитие, включително чрез разширяване на екологичния и селския туризъм. Симитли е известен с оранжерийното производство на зеленчуци, като използването на минерална вода допринася за устойчивото развитие на този сектор.

Въпреки наличието на ресурси и потенциал за развитие, някои селски райони, като Антон и Годеч, все още не са успели да развият своите туристически продукти. Ограничената туристическа инфраструктура и недостатъчните инвестиции възпрепятстват привличането на повече посетители. Въпреки това тези райони имат природен и културен потенциал, който може да бъде развит с подкрепа за подобряване на инфраструктурата и маркетинг на туристическите продукти.

Добре развитата инфраструктура и транспортни връзки са основни фактори за икономическото развитие на руралните райони в Югозападния регион.

Наличието на автомагистрала „Хемус" и близостта до София предоставят на Ботевград значителни възможности за привличане на инвеститори и развитие на индустриални зони. Силно развитите транспортни и логистични услуги допълнително подпомагат индустриалното производство и разширяването на икономическата активност.

Костенец е стратегически разположен и също се възползва от близостта до магистрала и ключови транспортни връзки, което улеснява развитието на промишлени зони и преработвателни предприятия, специализирани в производството на храни и строителни материали.

Малките рурални райони в Югозападния регион срещат различни предизвикателства, свързани с ограничените икономически ресурси и нуждата от инвестиции.

Икономическият принос на Ковачевци и Антон е малък, а нуждата от подкрепа за развитието на местната икономика е належаща. Инициативи за инвестиции и стимулиране на малкия и средния бизнес

$$\text{Общ коефициент на възрастова зависимост} = \left(\frac{\%\text{население в подтрудоспособна възраст} + \%\text{население в надтрудоспособна възраст}}{\%\text{население в трудоспособна възраст}}\right) \times 100$$

могат да допринесат за повишаване на заетостта и задържането на млади хора в тези райони.

Гърмен и Земен имат значителен потенциал за развитие на био земеделие и туризъм. Гърмен е пример за район с богато биоразнообразие и чиста природа, която създава възможности за екотуризъм и устойчиво селско стопанство, които могат да привлекат както вътрешни, така и външни инвеститори.

ГЛАВА III. Социално-икономически профили и класификация на руралните райони

3.1. Дефиниране на основните показатели и критерии за класификация на руралните райони

Използвайки критериите на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) за дефиниране на "рурални райони", избрахме съвкупност от показатели, които отразяват състоянието

$$\text{Дял на селското население } (\%) = \left(\frac{\text{Брой на селското население}}{\text{Общо население}}\right) \times 100$$

и потенциала в разглежданата територия. Критериите, които служат като основа за класификацията, включват:

1. Демографски показатели: дял на населението в под, във и надтрудоспособна възраст (коефициент на възрастова зависимост)

2. Географски показатели: дял на селското население

3. Икономически показатели: Дял на заетост по икономически сектори и икономическа активност

4. Образователна структура: коефициент образованост и места на 100 деца в детските градини

5. Заетост и човешки капитал: коефициент безработица

$$\text{Дял на икономическа активност } (\%) = \left(\frac{\text{Икономически активно население}}{\text{Население в трудоспособна възраст}}\right) \times 100$$

6. Здравна структура: коефициент медицинска грижа

Използвахме методология на НСИ, за изчисляване на показатели на населението, като включихме събирани база данни и ги анализирахме по посочените критерии, използвайки статистически методи като кластерен анализ и факторен анализ. Тези методи позволяват групиране на райони с подобни характеристики и идентифициране на ключови фактори, които влияят на развитието. Получените типологии служат като основа за формиране на политики и стратегии за развитие, които отговарят на специфичните нужди на различните типове селски райони.

Спрямо данните за населението в трудоспособна, под и надтрудоспособна възраст, изчислихме **общ коефициент на възрастова зависимост.** Този коефициент показва съотношението между броя на лицата в зависима възраст (под и над трудоспособната възраст) и броя на лицата в трудоспособна възраст. Изчисленият коефициент предоставя информация за икономическата тежест върху трудоспособното население. Изчислява се по следната формула:

Спрямо методологията на НСИ, за излседване на населението, **делът на селското население** е важен индикатор при категоризацията на социално-икономическите профили на руралните райони, тъй като той отразява специфични икономически, демографски, социални и екологични характеристики, които влияят върху развитието на тези територии. Делът на селското население, изчислихме като процент от общото население във всеки един от руралните райони, по следната формула:

Делът на икономическа активност е важен индикатор при категоризацията на социално-икономическите профили на руралните райони, тъй като той отразява степента на участие на населението в икономическия живот и дава ценна информация за икономическата стабилност и растеж на тези райони. Делът на икономическа активност изчислихме по следната формула:

Спрямо процентите на неграмотни, лица с основно и по-ниско образование, лица със средно и лица с висше образование сме изчислили **коефициент на образованост** за всеки един район. Методиката за изчисляване на коефициента на образованост включихме дефиниране на коефициентите за различните образователни нива, които са съответствени на значимостта на всяко ниво на образование за общото образователно развитие.

Например: Неграмотните лица оценяваме с коефициент *К (неграмотни) = 0*, тъй като липсата на основни образователни умения е показател за най-ниско образователно ниво. Лицата с основно образование се оценяваме с коефициент *К (основно) = 1,* тъй като основното образование е начална стъпка в образователния път на индивида. Лицата със средно образование ги оценяваме с *коефициент К (средно) = 2*, тъй като това е следващата стъпка в развитието на индивида. Лицата с висше образование, оценяваме с коефициент *К (висше) = 3,* тъй като висшето образование изисква специализирани знания и високо ниво на професионална подготовка. При категоризацията на процентите, уточнвяме процент*: Р (неграмотни) , Р (основно), Р (средно) и Р (висше).* Следователно формулата за изчисляване на *коефициента на образованост К* е:

$$K = \frac{K_{\text{неграмотни}} \cdot P_{\text{неграмотни}} + K_{\text{основно и средно}} \cdot P_{\text{основно и средно}} + K_{\text{висше}} \cdot P_{\text{висше}}}{P_{\text{неграмотни}} + P_{\text{основно и средно}} + P_{\text{висше}}}$$

Спрямо критерият "места на 100 деца в детските градини" за определен селски район се показва колко места в детските градини има налични за всеки 100 деца от възрастовата група, която обикновено посещава детска градина. Този показател е изчислен чрез следната формула:

Спрямо направения анализ на икономическото състояние, взет е под внимание **коефициентът на безработица** като ключов показател. Чрез него се измерва и оценява ефективността на пазара на

$$\text{Места на 100 деца} = \left(\frac{\text{Общ брой на местата в детските градини}}{\text{Брой деца във възрастовата група}}\right) \times 100$$

труда, нивото на заетост и развитието на икономиката е региона.

Спрямо данните за медицинския персонал през 2022г., изчислихме **относителен дял на лекарите, медицинските специалисти и на специалистите по дентална медицина.**

$$\text{Относителен дял (‰)} = \left(\frac{\text{Брой на дадената категория}}{\text{Общ брой на населението}} \right) \times 1000$$

3.2. Групиране на руралните райони по икономическите профили

В резултат на извършения секторен икономически анализ на руралните райони се наблюдава разпределение на приходите по икономически производства и дейности, което може да бъде групирано в шест категории, отразяващи стопанската специализация и показващи водещия икономически сектор:

1. **Група А – Белица, Кресна, Струмяни, Кочериново, Годеч, Мирково,Чавдар и Челопеч, водещи икономически сектори са добивните дейности** като (дърводобив, селско стопанство - включително отглеждане на зърнени и технически култури, пчеларство, добив на природни камъни - включително мрамор и флуорит, инертни материали, както и обогатяване на злато-съдържащи медно-порфирни руди и добив на мед) **и преработващите производства** като (дървопреработване - производство на дървени строителни материали, мебели, пчелни кошери и пелети; текстилни фабрики - включително шивашки цехове за трикотаж и шиене на ишлеме; обработка на селскостопанска продукция; производство на багерни помпи, отливки и резервни части за енергетиката, както и улично осветление. Допълнително, този сектор обхваща обработката на мрамор и производство на алуминиева дограма, фасадни и покривни конструкции, изделия от ковано желязо - врати, огради, парапети и орнаменти, декоративни градински мебели, варови разтвори, бетонови изделия, месни продукти, вина, керамични изделия, както и хидравлични и пневматични маркучи).
2. **Група Б – Разлог, Пирдоп и Брезник, водещи икономически сектори са преработващите и добивните дейности**. В преработващата промишленост ключово място заемат дървопреработването, производството и разпределението на електрическа и топлинна енергия. Също така, значителна роля играят предприятията за преработка на селскостопанска продукция, производството на метални изделия и машини, включително оборудване за енергетиката и строителството, както и текстилната и хранително-вкусовата промишленост. В добивния сектор основен акцент се поставя върху дейностите, свързани със селското, горското и рибното стопанство, както и добивът на минерални и енергийни ресурси. Включват се също добивът на дървен материал, метали и инертни материали, които играят важна роля в индустриалната икономика.
3. **Група В – Горна Малина и Драгоман, където водещи са добивните и обслужващите дейности.** В добивната индустрия основен акцент се поставя върху добива и обработката на въглища, както и добива на скална маса и други инертни материали, които намират широко приложение в строителството и индустрията. Обслужващите дейности в региона включват разнообразни сектори като туризма, с акцент върху селския туризъм, търговията с различни промишлени и потребителски стоки. Това включва търговия с механични и електромеханични части за отопление, запалими електроди, резервни части и приставки за тях, както и търговия на едро с части за отоплителни електрически уреди. Други важни търговски сектори са свързани с продажбата на керамични материали, промишлени стоки от метален прах, дървен материал и изделия от дърво (включително парково оборудване, мебелни заготовки и други дървени продукти), както и маркучи за индустриални и домакински нужди. Също така, в региона се развива и търговия с химически продукти.
4. **Група Г – Долна баня, Етрополе и Рила, водещи са икономически сектори са обслужващите и добивните дейности.** В сферата на обслужването основен акцент се поставя върху туризма, особено с фокус върху минералните извори в Долна баня, които привличат значителен брой посетители. Туристическият потенциал на община Рила също е значителен, като основни забележителности са Стобските пирамиди и Рилския манастир, който е част от световното културно наследство на ЮНЕСКО и представлява важен религиозен и туристически център. Туризмът в тези райони се допълва и от активности свързани с планинския и еко-туризма. Също така, от съществена важност са и дейностите, свързани с търговия и ремонт на автомобили и мотоциклети, както и предоставянето на разнообразни услуги в сферата на хотелиерството, ресторантьорството и търговията с промишлени и потребителски стоки. В добивния сектор основен акцент се поставя върху селското, горското и рибното стопанство, което осигурява важни суровини за местната икономика. Тези дейности включват земеделие, добив на дървен материал и развитие на рибовъдни стопанства.
5. **Група Д – Сатовча, Хаджидимово, Якоруда, Радомир, Елин Пелин, Ихтиман, Костенец, Своге, Костинброд, водещите икономически сектори са преработващата промишленост**, която обхваща разнообразни сектори, като строителство, шивашка

индустрия, металургия (включително производство на стоманени и чугунени отливки, леене на стомана и изковки), както и горещо поцинковане на метални конструкции. Отрасълът включва също производство на електрически табла, ветеринарномедицински препарати, алуминиеви туби и аерозолни флакони, както и предприятия в областта на козметиката, климатичната техника и строителните материали. Значителна роля имат производствата на строителни смеси, изолационни материали, огнеупорни изделия, както и мебели, текстилни изделия и храни. В районите се произвеждат продукти за хранително-вкусовата промишленост като майонези, сосове, консервирани храни, сладкарски изделия и млечни продукти. Ключови са също предприятията, свързани с производството на хигиенни продукти и химически материали. Военната индустрия е представена чрез производство на бронежилетки и защитни изделия. **Обслужващият сектор също е добре развит**, като основни направления са търговията и ремонтът на автомобили и мотоциклети, както и логистиката и транспортните услуги. Важна роля има и енергийният сектор с компании, занимаващи се с търговия на газ и петролни продукти. Тези дейности подкрепят както местната икономика, така и националните икономически процеси, като осигуряват значими услуги и инфраструктура.

6. Група Е – Гоце Делчев, Сандански, Бобошево, Сапарева баня, Антон, Божурище, Копривщица, Самоков, Сливница, водещи икономически сектори са обслужващите дейности и преработващите производства. Основна роля в икономиката на тези райони заема секторът на услугите, включващ търговия и ремонт на автомобили и мотоциклети, който представлява значителен дял от нефинансовите предприятия и осигурява най-голям обем приходи от продажби. Важен принос имат също транспортните и логистични услуги, складирането и пощенските дейности.

7. Група Ж – райони, представители на моноструктурна икономика, разделени в следните групи:

7.1 В Трекляно, Земен и Трън доминират добивните дейности, като значителна част от икономиката е свързана със селското стопанство. Основни направления в земеделското производство са отглеждането на пшеница, картофи и, в по-малка степен, рапица, както и овощни култури и лозя. Животновъдството е представено предимно чрез отглеждане на голям и малък рогат добитък, което допринася за местната икономика и осигурява храни за населението. Друг важен аспект на добивните дейности е дърводобивът, който е значим за региона, като осигурява материали за строителството и производството. На територията на община Трън функционира ловно-рибарско сдружение "Руй", което се занимава с интензивно отглеждане на благороден елен, предоставяйки възможности за лов и туризъм. В планината Руй е разположен и рибарник, където се отглеждат пъстърви, допълващи местното предлагане на рибни продукти.

7.2 В Гърмен, Якоруда и Ботевград са водещи преработващите дейности. Основният сектор в индустрията на тези райони е леката промишленост, особено шивашката и обувната промишленост, както и дървопреработвателната промишленост. Тези отрасли предоставят значителен брой работни места и допринасят за икономическата устойчивост на региона.

7.3 В Банско, Симитли, Бобов дол, Ковачевци и Правец, водещ е сектор на услугите. Основният икономически сектор в Банско е туризмът, включващ хотелиерство, ресторантьорство, спорт и културни дейности. Туризмът стимулира и свързани сектори като търговията и творческите индустрии, а през 2022 г. повечето предприятия са били активни в търговията и ремонта на автомобили. Също така, в хотелиерството и операциите с недвижими имоти се наблюдава значителен принос към местната икономика. В други населени места като Симитли и Бобов дол търговията, ремонтите на превозни средства и транспортните услуги са ключови за свързаността и икономическото развитие.

3.3. Класификация на руралните райони в Югозападен регион

Въз основа на предварително определените критерии, както и на съответните количествени измерения, бе съставена таблица (Табл.1), предназначена за класификация на различните рурални райони в изследвания регион. Процесът на класификация е извършен чрез систематично анализиране на събраните данни, които отразяват различни аспекти на икономическото и социално развитие на областите.

В резултат на анализа, районите бяха категоризирани в три основни групи: **развити**, **междинни** и **изостанали**. Тази тристепенна класификация позволява по-добро разбиране на текущото състояние на различните рурални територии, като всяка категория отразява специфични характеристики и нива на развитие.

Таблица 1: Критерии и показатели за класификация на руралните райони в Югозападен регион:

▲	коефициент възрастова зависимост
◊	дял на заетост

●	коефициент безработица
▬	дял на селското население
▮	икономическа активност
◣	коефициент образованост
▩	коефициент медицинска грижа
Развити рурални райони	Банско, Гоце Делчев, Петрич, Разлог, Сандански, Радомир, Божурище, Ботевград, Елин Пелин, Ихтиман, Костинброд, Правец, Сливница
Междинни рурални райони	Белица, Гърмен, Кресна, Сатовча, Симитли, Струмяни, Хаджидимово, Бобов дол, Кочериново, Сапарева баня, Брезник, Земен, Ковачевци, Антон, Годеч, Горна Малина, Долна баня, Драгоман, Етрополе, Златица, Копривщица, Костенец, Пирдоп, Самоков, Своге, Чавдар и Челопеч
Изостанали рурални райони	Якоруда, Бобошево, Невестино, Рила, Трекляно, Трън, Мирково

<u>Първата група</u> на развитите рурални райони обхваща територии, които съчетават **висока икономическа активност, устойчиво социално развитие и добра инфраструктура**. Те се отличават с динамично икономическо развитие, високи нива на заетост, ниска безработица и висок жизнен стандарт в сравнение с други селски райони. Характерно за тях са добре развитите сектори, привличащи инвестиции, нови технологии и работна ръка. Примери за такива райони са Банско, Гоце Делчев, Сандански, Божурище, Ботевград, Елин Пелин и Радомир, които демонстрират спрямо медианата на национално ниво по икономически и социални показатели.

<u>Втората група</u> на междинни рурални райони, обхваща територии, които са в преходен етап на социално-икономическо развитие и показват характеристики, които са междинни между тези на развитите и на изостаналите рурални райони. Това са райони като **Белица, Гърмен, Сатовча, Бобов дол, Костенец, Самоков, Своге**, те притежават значителен потенциал за икономическо и социално развитие, но са изправени пред редица структурни предизвикателства, които затрудняват пълното им развитие.

<u>Третата група</u> на изостанали рурални райони, обхваща тетиротии, които са със специфични социално-икономически проблеми като висока безработица, ниска икономическа активност и ограничен достъп до основни социални услуги. Това са райони като: Якоруда, Бобошево, Невестино, Рила, Трекляно и Трън. **Ниската икономическа активност и ограничената заетост** в тези райони е свързана със зависимостта им от традиционни сектори. Икономическата активност в райони като Якоруда и Трън е значително под медианата за страната, което е предпоставка за структурна безработица.

ГЛАВА IV Перспективи за развитие на селските райони в Югозападен регион

4.1. Ролята на дигитализацията в бъдещото развитие на руралните райони

Настоящото анкетно проучване бе проведено в периода 14.10-14.11.2024 г. в онлайн платформата "Google Forms", с 411 респонденти живеещи в руралните райои на Югозападния регион. Темата на анкетата е „Достъп до социални и дигитални услуги в руралните райони на Югозападния регион". Участниците в анкетното проучване са жители от различни общини и възрастови групи.

Първите три въпроса в анкетата събират информация за местоживеенето (град или село), общината и възрастовата група на респондентите. Анализът на тези фактори предоставя ценна основа за разбиране на профила на участниците и за идентифициране на ключови групи, които може да срещат специфични предизвикателства или да имат различни потребности по отношение на достъпа до услуги.

Фиг.8 Въпроси 1, 2 и 3 от анкета на тема: „Достъпа до социални и дигитални услуги в руралните (селските) райони в Югозападен регион".

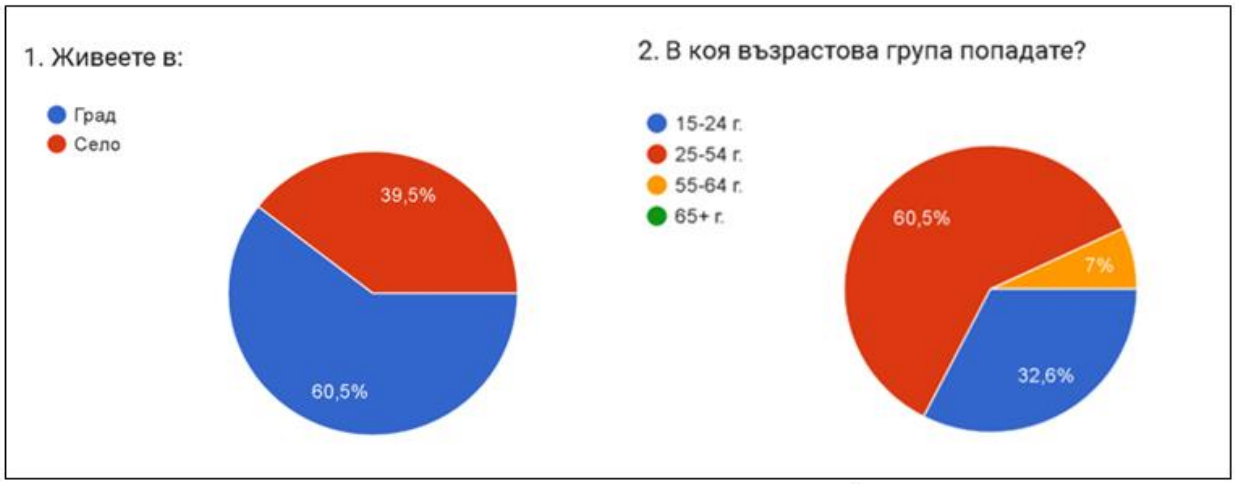

Източник: Собствено анкетно проучване

От анкетата с 411 участници се открояват следните ключови изводи:

1. **Местоживеене**:
   - 60.5% живеят на територията на градовете които попадат в обхвата на селските райони, а 39.5% в селата
   - Жителите на градовете имат по-добър достъп до социални и дигитални услуги, докато в селата се наблюдават ограничения в инфраструктурата и технологиите.
2. **Възрастово разпределение**:
   - Най-голямата група респонденти (60.5%) са на възраст 25-54 години, която е работоспособна и дигитално грамотна.
   - Младите хора (15-24 години) съставляват 32.6%, отразявайки висок интерес към дигиталните услуги.
   - Само 7% от респондентите са на възраст 55-64 години, а липсата на участници над 65 години показва нуждата от подобряване на достъпа до технологии за възрастните.
3. **Разпределение по общини**:
   - Най-много отговори идват от общините Сандански (20%) и Гоце Делчев (7.5%), докато малки общини като Невестино, Трекляно и Ковачевци имат ниско представителство.
   - Това отразява различията в достъпа до социални и дигитални услуги между големите и малките общини.

Четвъртият въпрос разкрива, че основният източник на доходи за респондентите е трудовата заетост, която обхваща 83.7% от всички участници. Това показва, че преобладаващата част от изследваната група разчита на заплати или самостоятелна заетост, което е индикатор за висока степен на икономическа активност. Втората по значимост категория е пенсията, която заема малък дял, отразяващ както ниския брой пенсионери сред респондентите, така и тяхната по-слаба представеност в анкетата. Тези данни подчертават доминиращото значение на работната сила за доходите на изследваната група (фиг.9).

Фиг.9: Въпрос 4 от анкета на тема: „Достъпа до социални и дигитални услуги в руралните (селските) райони в Югозападен регион“.

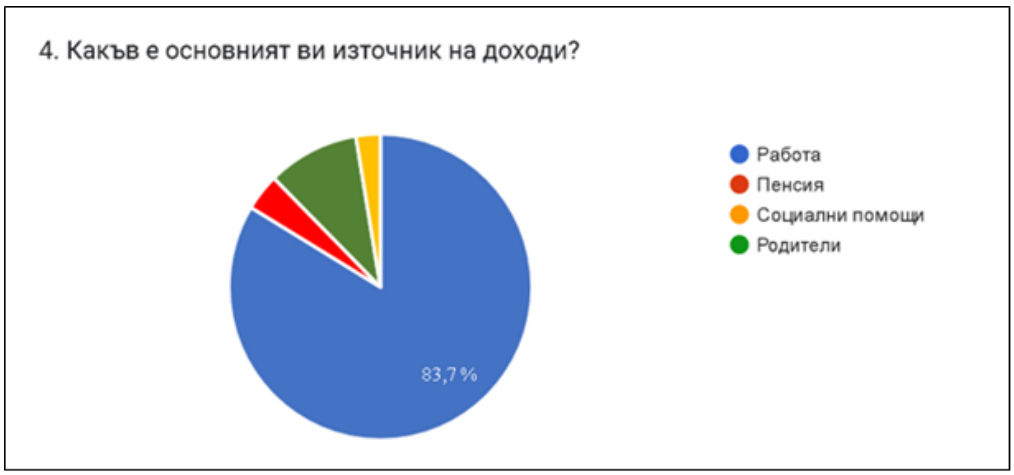

Източник: Собствено анкетно проучване

Резултатите от оценката на достъпа до социални услуги (здравеопазване, образование, социални грижи) разкриват следните ключови тенденции:

1. **Ограничено удовлетворение**: По-малко от 20% от респондентите оценяват достъпа до социални услуги като отличен, което показва ниско ниво на удовлетвореност.
2. **Приемлив достъп**: Най-голям дял от участниците определят достъпа като добър, което сочи, че значителна част от хората намират услугите за приемливи, макар и не идеални.
3. **Умерено удовлетворение с проблеми**: Около една четвърт от респондентите оценяват достъпа като задоволителен, посочвайки умерено удовлетворение, но и наличие на бариери или недостатъци.
4. **Сериозни затруднения**: Почти една пета от анкетираните определят услугите като лоши, подчертавайки значителни проблеми с качеството и достъпността на социалните услуги в техните населени места (фиг.10).

Фиг.10: Въпрос 5 от анкета на тема: „Достъпа до социални и дигитални услуги в руралните (селските) райони в Югозападен регион“.

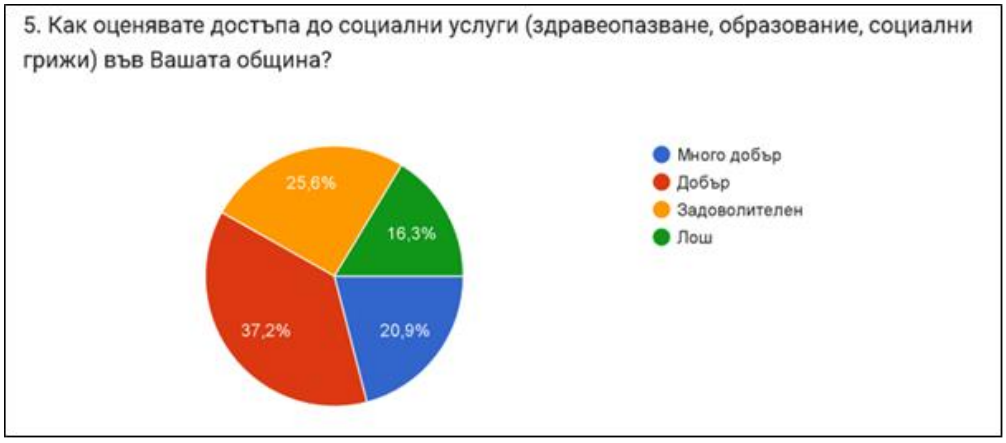

Източник: Собствено анкетно проучване

Почти две трети от респондентите определят **здравеопазването** като най-труднодостъпната социална услуга (фиг.11).

- Основните проблеми включват:
  - Недостиг на медицински специалисти и здравни заведения.
  - Дълги разстояния до наличните здравни услуги.
  - Липса на инфраструктура в отдалечените рурални райони.
  - Липсата на болници, спешна помощ и специализирани услуги води до сериозни затруднения в медицинското обслужване.

Почти една пета от респондентите посочват **социалните грижи** като труднодостъпни.

- Проблемите включват:

- Недостатъчна подкрепа за уязвими групи (възрастни хора, хора с увреждания, семейства с ниски доходи).
- Недостатъчно финансиране и лоша организация на услугите.

14% от анкетираните намират **достъпа до качествено образование** за проблемен.

- Основните предизвикателства са:
  - Липса на училища в близост.
  - Трудности, свързани с транспорт и недостиг на квалифицирани кадри.

Малък процент от респондентите **нямат затруднения** с достъпа до социални услуги, което обикновено се дължи на близост до по-големи градове с развита инфраструктура.

Заключение:

- Достъпът до здравеопазване е критичен проблем, изискващ спешни мерки.
- Допълнителни усилия са необходими за подобряване на социалните грижи и образованието в руралните райони.
- Целта е да се осигурят основни услуги и да се подобри качеството на живот на населението в тези региони.

Фиг.11: Въпрос 6 от анкета на тема: „Достъпа до социални и дигитални услуги в руралните (селските) райони в Югозападен регион“.

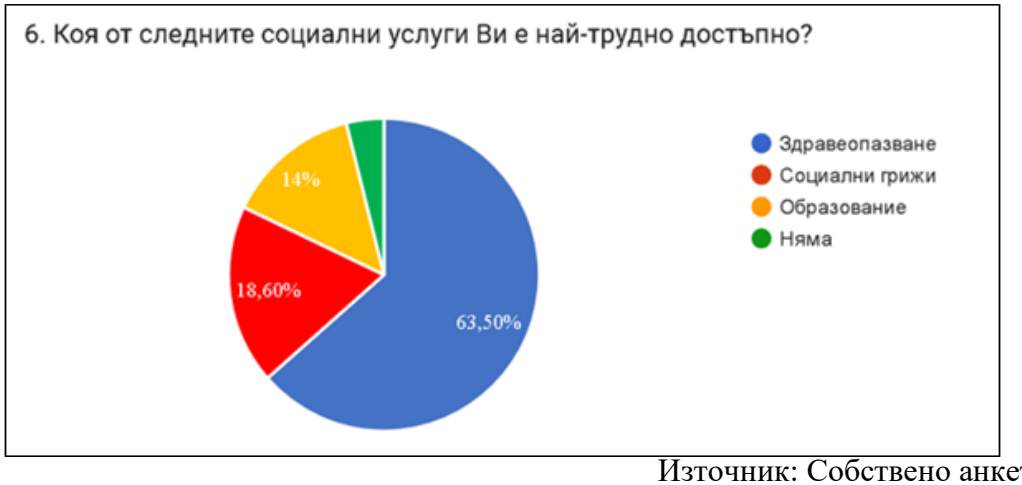

Източник: Собствено анкетно проучване

39.5% от респондентите **са използвали онлайн услуги** за достъп до поне една социална услуга. Това е индикатор за напредък в дигитализацията и нарастващ интерес към онлайн платформи (фиг.12).

Профил на потребителите:

- Тези респонденти вероятно имат по-добър достъп до интернет и притежават необходимите дигитални умения.

Препоръчителни интервенции:

- **Интернет инфраструктура**:
  - Подобряване на интернет мрежата в селските райони, за да се улесни достъпът до дигитални услуги.
- **Обучения за дигитални умения**:
  - Организиране на обучения и семинари за местното население, с фокус върху възрастните хора.
- **Информационни кампании**:
  - Повишаване на осведомеността за онлайн здравни и социални услуги чрез кампании, които да мотивират хората да ги използват.

Фиг.12: Въпрос 7 от анкета на тема: „Достъпа до социални и дигитални услуги в руралните (селските) райони в Югозападен регион“.

Източник: Собствено анкетно проучване

53.5% от респондентите посочват **увеличаването на броя на местните здравни специалисти** като най-важната мярка за подобряване на достъпа до социални услуги. Това показва сериозния недостиг на здравни специалисти в руралните райони и нуждата от тяхното по-голямо присъствие (фиг.13).

Проблем с достъпа до здравеопазване:

- Извън големите градове достъпът до здравеопазване е по-ограничен, което води до нуждата от местни здравни услуги.
- Присъствието на здравни специалисти в селските райони би намалило нуждата от пътувания до отдалечени болници и би подобрило достъпа до по-бърза и ефективна здравна грижа.

18.6% от анкетираните посочват нуждата от **подобряване на образователната инфраструктура**, включително качествени училища, квалифицирани учители и допълнителни ресурси. Липсата на качествено образование ограничава възможностите за личностно и професионално развитие на местното население.

5.4% от респондентите отбелязват **нуждата от подобрена физическа и дигитална инфраструктура**, като пътища, транспорт и интернет. Липсата на добра транспортна свързаност и интернет в някои селски райони затруднява достъпа до социални услуги.

Решения за подобряване на достъпа до социални услуги:

- **Увеличаване на броя на здравните специалисти**: Насърчаване на здравни професионалисти да работят в руралните райони чрез държавни субсидии, осигуряване на жилища или други стимули.
- **Разширяване на социалната подкрепа**: Разработване на програми за социална работа и грижи за уязвими групи (възрастни хора, хора с увреждания и социално слаби лица).
- **Инвестиции в образователна инфраструктура**: Подобряване на качеството на образованието, осигуряване на по-добри възможности за развитие на децата и младите хора.
- **Подобряване на инфраструктурата за достъп до услуги**: Инвестиции в пътища, транспорт и дигитална свързаност, които биха улеснили достъпа до здравеопазване, социални и образователни услуги и биха подкрепили икономическата активност в руралните райони.

Фиг.13: Въпрос 8 от анкета на тема: „Достъпа до социални и дигитални услуги в руралните (селските) райони в Югозападен регион“.

Източник: Собствено анкетно проучване

Делът на **респондентите, използващи онлайн услуги, е сравнително малък** (34,9%), което се дължи на няколко фактора, характерни за руралните райони (фиг.14).

- **Социални и културни бариери**:
  - **Възрастовото разпределение** в руралните райони показва по-висока средна възраст на населението, което може да затрудни усвояването на нови технологии.
  - **Ниска дигитална грамотност**: По-възрастните поколения имат трудности с адаптацията към новите технологии, а традиционните методи на извършване на административни дейности (като лични посещения на институции) също се предпочитат.
- **Липса на знания и информираност за онлайн услуги**:
  - Малък, но значим процент (2,3%) от респондентите не знаят как да използват онлайн услуги, което показва пропуски в образователните инициативи и информираността за наличието на тези услуги.
- **Необходими мерки за насърчаване на дигитализацията**:
  - **Подобряване на интернет инфраструктурата**: Инвестиции в по-добър достъп до интернет и високоскоростни мрежи в селските райони.
  - **Обучения и кампании за дигитални умения**: Провеждане на обучения за дигитална грамотност, особено за по-възрастното население, за да могат да се възползват от онлайн услугите.
  - **Информационни кампании**: Увеличаване на информираността за наличието на онлайн услуги чрез местни информационни кампании.
  - **Преходни решения**: Използване на мобилни екипи или посреднически услуги, които да улеснят достъпа до онлайн административни услуги за хора без интернет или дигитални умения.

Фиг.14: Въпрос 9 от анкета на тема: „Достъпа до социални и дигитални услуги в руралните (селските) райони в Югозападен регион“.

Източник: Собствено анкетно проучване

Ключовите бариери за използване на онлайн услуги в селските райони на Югозападен регион включват (фиг.15):

1. **Бавна или неработеща система (30.2%)**:
   - Проблемът с остаряла или неподдържана онлайн инфраструктура, включително трудности със сървърите, ограничен капацитет и липса на навременна поддръжка.
   - **Решение**: Модернизация на онлайн системите и осигуряване на стабилен, бърз и надежден интернет в руралните райони.
2. **Липса на интернет свързаност (13.9%)**:
   - Интернет покритието в руралните райони е ограничено или нестабилно, което възпрепятства достъпа до онлайн услуги.
   - **Решение**: Инвестиции в инфраструктура за интернет свързаност, с фокус върху изграждането на стабилни мрежи в отдалечените райони.
3. **Липса на знания и умения (25.6%)**:
   - Значителен процент от населението в тези райони се затруднява да използва онлайн услуги поради липса на дигитална грамотност.

- **Решение**: Провеждане на локални обучения и работилници по дигитални умения, с акцент върху възрастни и социално уязвими групи.

4. **Техническа сложност на системите (11.6%)**:
   - Проблеми с разбирането и използването на сложни онлайн системи, дори когато има достъп до интернет и работещи платформи.
   - **Решение**: Подобряване на интерфейсите на онлайн платформите и предоставяне на лесни за следване указания и ръководства за потребителите.
5. **Липса на електронен подпис (9.5%)**:
   - Проблеми с достъпа до електронен подпис, който е необходим за извършване на по-сложни административни услуги.
   - **Решение**: Насърчаване на използването на електронен подпис чрез обучение и предоставяне на лесен достъп до услуги за електронна идентификация.
6. **Предпочитание за лично посещение (7.7%)**:
   - Някои респонденти предпочитат да извършват услуги лично, поради липса на доверие в онлайн системите или опасения от сигурността на дигиталните трансакции.
   - **Решение**: Популяризиране на предимствата на онлайн услугите, подобряване на сигурността на платформите и предоставяне на гаранции за защита на личните данни.

Фиг.15: Въпрос 10 от анкета на тема: „Достъпа до социални и дигитални услуги в руралните (селските) райони в Югозападен регион“.

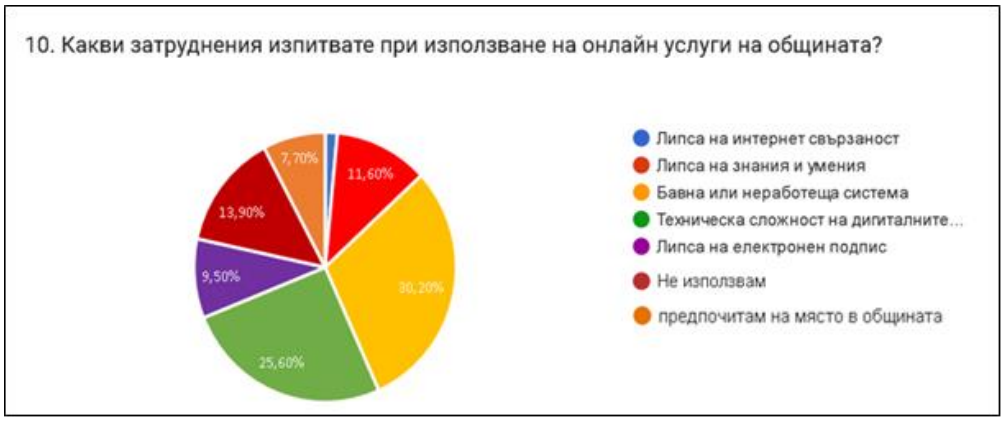

Източник: Собствено анкетно проучване

Препоръки за дигитализация на общинските услуги в руралните райони на Югозападния регион (фиг.16 и 17):

1. **Желание за дигитализация на общинските услуги**:
   - Населението в руралните райони активно очаква и желае дигитализацията на административните и здравни услуги.
   - **Препоръка**: Общините трябва да приоритизират създаването на платформи за онлайн административни услуги и достъп до здравеопазване.
2. **Проблеми с качеството на интернет връзката**:
   - Почти всички респонденти имат интернет у дома, което показва наличието на интернет свързаност в руралните райони. Въпреки това, 21% от респондентите изпитват проблеми с качеството на връзката.
   - **Препоръка**: Основният фокус трябва да бъде върху подобряване на качеството на интернет връзката, а не само на достъпността. Това включва инвестиции в модернизация на интернет инфраструктурата за осигуряване на стабилен и бърз интернет.
3. **Значение на качеството на интернет за използване на дигитални услуги**:
   - За респондентите, които оценяват интернет връзката си като "задоволителна", "лоша" или "липсваща", достъпът до дигитални услуги е затруднен.
   - **Препоръка**: Необходимо е да се инвестира в инфраструктура, която да гарантира високо качество на интернет връзката в селските райони, за да се осигури ефективен достъп до онлайн услуги като здравеопазване, образование и административни услуги.

4. **Риск от социална изолация при липса на интернет**:
    - 2.3% от респондентите нямат достъп до интернет у дома, което ги поставя в риск от социална изолация и ограничени възможности за достъп до критични услуги.
    - **Препоръка**: Трябва да се предприемат мерки за осигуряване на интернет дори в най-отдалечените райони, като например мобилни интернет станции или субсидирани интернет услуги за уязвими групи.
5. **Дигитализация на административните и здравни услуги**:
    - Дигитализацията на административните и здравни услуги може значително да подобри качеството на живот, като намали времето и разходите, свързани с посещенията на институции и здравни заведения.
    - **Препоръка**: Общините трябва да осигурят информираност за наличието на онлайн платформи за административни и здравни услуги чрез информационни кампании и обучение на населението.

Фиг.16: Въпрос 12 от анкета на тема: „Достъпа до социални и дигитални услуги в руралните (селските) райони в Югозападен регион“.

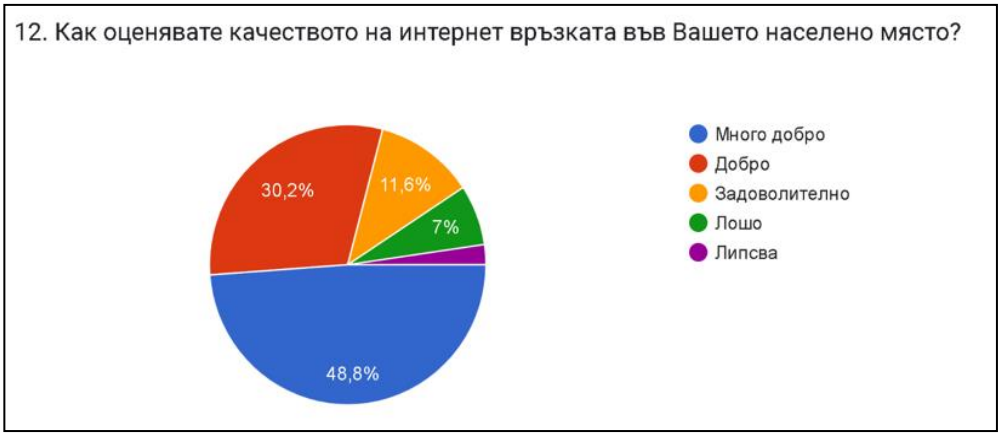

Източник: Собствено анкетно проучване

Фиг.17: Въпрос 13 от анкета на тема: „Достъпа до социални и дигитални услуги в руралните (селските) райони в Югозападен регион“.

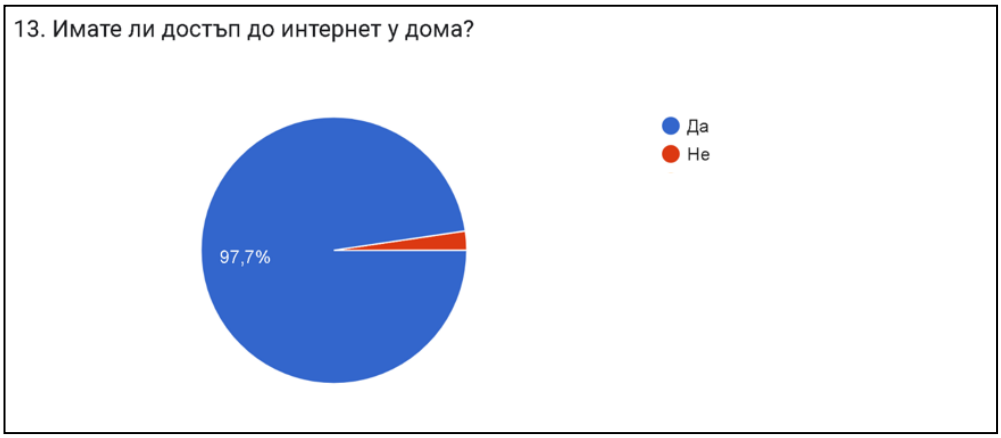

Източник: Собствено анкетно проучване

Личното посещение остава най-популярният начин за получаване на услуги без интернет в руралните райони, но значителен дял от респондентите предпочитат и алтернативни методи като пощата и телефонната връзка. Това показва, че макар онлайн услугите да са важни, традиционните канали за комуникация с администрацията все още играят важна роля в обслужването на местното население (фиг.18).

Фиг.18: Въпрос 14 от анкета на тема: „Достъпа до социални и дигитални услуги в руралните (селските) райони в Югозападен регион“.

Източник: Собствено анкетно проучване

Въпреки че има известен преход към дигитализация на начините за плащане (чрез онлайн платформи и банкови услуги), доминиращият метод остава лично посещение в общината. Това показва, че много хора в руралните райони все още разчитат на традиционни методи поради технически, социални и образователни бариери. Въпреки това, разширяването на дигиталните канали за плащане и повишаването на информираността и уменията на населението може да ускорят този преход към по-съвременни методи за плащане (фиг.19).

Фиг.19: Въпрос 15 от анкета на тема: „Достъпа до социални и дигитални услуги в руралните (селските) райони в Югозападен регион“.

Източник: Собствено анкетно проучване

Във връзка с достъпността на онлайн платформите за плащания в общините разкриват няколко ключови момента относно нивото на удовлетвореност и предизвикателствата пред дигитализацията в руралните райони (фиг.20):

Фиг.20: Въпрос 16 от анкета на тема: „Достъпа до социални и дигитални услуги в руралните (селските) райони в Югозападен регион“.

Източник: Собсвено анкетно проучване

Въпреки наличието на онлайн платформи за плащания в общините, те все още не отговорят напълно на нуждите на населението в руралните райони. Най-големите предизвикателства са свързани с проблеми в достъпността и качеството на тези платформи, като много респонденти оценяват тяхната функционалност като „задоволителна“ или „лоша“. Основните пречки са технически проблеми, липса на стабилност и трудности в навигацията на платформите, както и ограничен достъп до интернет в някои от тези райони.

Мнозинството от анкетираните са готови да използват повече онлайн и мобилни услуги, ако те бъдат подобрени. Основните бариери са свързани с неудобството и достъпността на услугите, а не с липса на интерес. Някои потребители остават скептични заради притеснения за сигурността на данните и трудности при усвояване на дигитални умения. Малка част от анкетираните са отговорили с „може би“, което предполага, че готовността им зависи от подобрението в качеството на услугите (фиг.21).

Фиг.21: Въпрос 17 от анкета на тема: „Достъпа до социални и дигитални услуги в руралните (селските) райони в Югозападен регион“.

Източник: Собсвено анкетно проучване

Най-голям процент от анкетираните изискват повече помощ и насоки при използването на дигитални услуги, което показва неувереност в работата с онлайн платформи. Липсата на ясни инструкции затруднява потребителите при извършване на базови операции, намалявайки готовността им да използват тези услуги. Значителна част от респондентите смятат, че навигацията на уебсайтовете трябва да бъде подобрена, тъй като текущият дизайн е неинтуитивен и затруднява достъпа до основни функции. Само 7% от анкетираните виждат нужда от цялостно подобрение в навигацията и информацията на сайтовете на общинските администрации (фиг.22).

Фиг.22: Въпрос 18 от анкета на тема: „Достъпа до социални и дигитални услуги в руралните (селските) райони в Югозападен регион“.

Източник: Собсвено анкетно проучване

За да се подобри навигацията на онлайн платформите, те трябва да имат лесно достъпно меню и добре обособени категории, което ще улесни потребителите в намирането на нужните услуги. Ясни ръководства за ползване, включително видео или визуални инструкции, ще бъдат от голяма помощ, особено за хора с по-малък опит в интернет.

Основният проблем пред развитието на дигиталните услуги, посочен от анкетираните, е липсата на подкрепа за възрастните хора, които имат нужда от специално внимание и насоки за усвояване на новите технологии. Много хора в тези райони също изпитват затруднения с основни компютърни умения, а сложността на процесите, като регистрация и навигация в платформите, затруднява достъпа им до дигитални услуги. Това води до отказ от използването на тези услуги (фиг.23).

Фиг.23: Въпрос 19 от анкета на тема: „Достъпа до социални и дигитални услуги в руралните (селските) райони в Югозападен регион“.

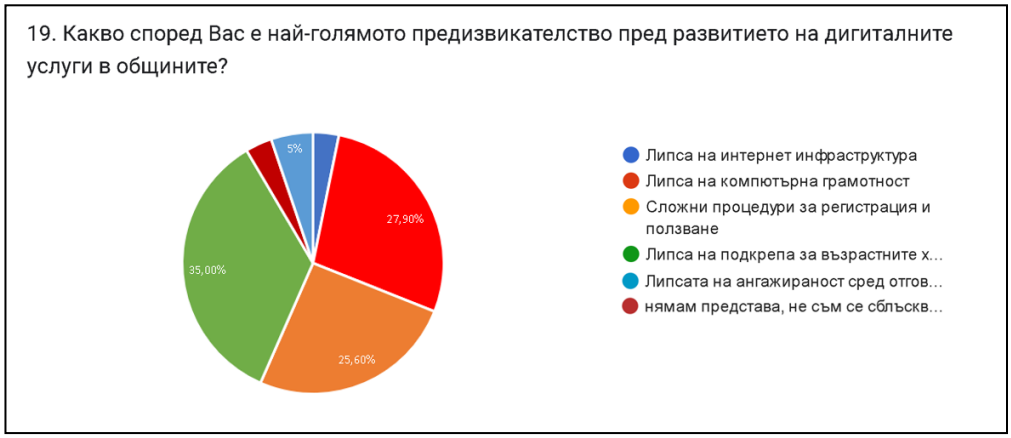

Източник: Собсвено анкетно проучване

Резултатите показват, че в повечето рурални райони на Югозападен регион интернет достъпът не е основна пречка, тъй като малък процент от анкетираните посочват липсата на интернет инфраструктура. Обаче някои респонденти подчертават, че липсва ангажираност от отговорните лица за подобряване на услугите и внедряване на нови цифрови решения. Някои не са запознати с предизвикателствата, което може да показва ограничен опит с дигитални услуги.

Освен това, близо половината от анкетираните са готови да участват в обучение за дигитални услуги, ако такова бъде организирано в тяхната община. Това показва, че много хора осъзнават нуждата от подобряване на своите дигитални умения и биха се възползвали от възможността да научат как да използват по-ефективно тези услуги (фиг.24).

Фиг.24: Въпрос 20 от анкета на тема: „Достъпа до социални и дигитални услуги в руралните (селските) райони в Югозападен регион“.

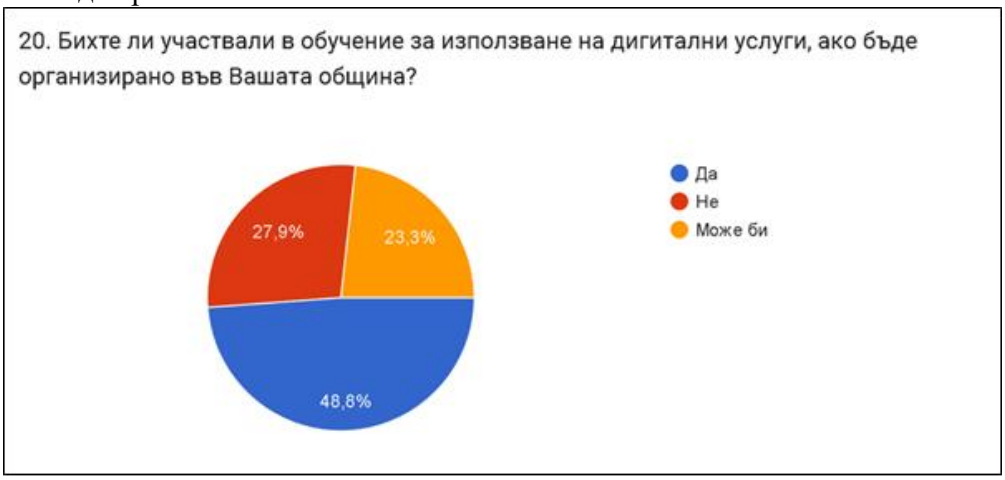

Източник: Собсвено анкетно проучване

За да се привлече интересът на жителите и да се насърчат тези, които се колебаят, обучителните програми трябва да бъдат добре структурирани, фокусирани върху основни дигитални умения и адаптирани към нуждите на различни социални групи, включително възрастни хора. Организирането на информационни кампании, които подчертават предимствата и удобството на дигиталните услуги, ще стимулира интереса на тези, които не виждат полза от обученията.

Обученията могат да се осъществяват както чрез присъствени занятия, така и чрез онлайн материали за самоподготовка, като така се осигурява гъвкавост за участниците. Последващата подкрепа за участниците ще повиши тяхната увереност и ще улесни използването на наученото в ежедневието.

Руралните райони в Югозападния регион имат голям потенциал за развитие на достъпа до социални и дигитални услуги. За да се реализира този потенциал, обаче, е необходимо да се решат основните

проблеми с дигиталната грамотност, достъпността на платформите и осигуряването на помощ за възрастни хора. Организирането на обучения, подобряването на достъпа и целенасочената подкрепа ще увеличат използването на дигитални услуги и ще доведат до по-ефективна комуникация между гражданите и администрацията, което ще спомогне за модернизацията и устойчивото развитие на руралните райони.

4.2 Възможности за развитие на аграрно стопанство

Развитието на мултифункционалното земеделие в селските райони на изследваната територия е свързано със специализацията и ориентацията към пазара на селскостопанските стопанства. Това произтича от различни фактори, най-важните от които са ограничените финансови приходи на голяма част от населението, които идват от основните им заетости извън земеделието. Тази ситуация ги налага да произвеждат собствени хранителни продукти на стопанствата си, за да осигурят прехраната на своите семейства. В някои от районите нивото на безработица е изключително високо. Това принуждава част от безработните хора да се заемат с обработване на земята и отглеждане на различни култури за лични нужди. За съжаление, липсата на достатъчно финансови средства за инвестиции не позволява на стопанствата да развият специализация, която да ги насочи към пазара. Ниският процент на използвана земеделска площ, значителното фрагментиране на земята и други фактори имат негативно въздействие върху специализацията и ориентацията на стопанствата към пазара.

Според информацията от МЗХГ, в изследваната територия съществуват много планински местности, като 42% са заети от постоянно затревени площи, а 34.6% от се използват за отглеждане на зърнени култури и маслодайни растения. Картофите заемат 2% от земеделските земи в руралните райони, но техният дял в общата площ с картофи в страната е значителен - 34%. Този факт прави рурални райони в Югозападния район лидер в страната по отношение на отглеждането на картофите. От общата площ с картофи в региона, 42% се намират в руралните райони на Софийска област, а 28% - в рурални райони на област Благоевград. Пшеницата заема 58% от общата площ със зърнени култури в селските райони на региона, следвана от ръжта с 19%, овеса с 21% и тютюна с 10%.

В руралните райони, най-голям брой стопанства, които се специализират в животновъдство, се фокусират върху отглеждането на говеда, кози и други тревопасни животни. Това се дължи на специфичните местни условия, като висок процент на постоянно затревени площи и планински релеф, които подпомагат и поддържат тази типична специализация.

Основните продукти от земеделието, които се предлагат на пазара, включват свежи плодове и зеленчуци, картофи, грозде, яйца, прясно мляко, месо, сирене и кашкавал. Около 31% от всички стопанства, които произвеждат тези продукти, са ориентирани към пазара. Най-голяма е тази ориентация при стопанствата, произвеждащи свежи зеленчуци, грозде и картофи, докато е по-ниска при тези, които търгуват с продукти от животновъдството. Производителите на свежи зеленчуци, сирене и кашкавал, както и пресни плодове, са най-силно насочени към пазара. Има стопанства, които на пазара предлагат само излишъка от своята продукция. Количеството на този излишък често се променя в различните сезони, като например за прясното мляко, яйцата, картофите, пресните плодове и зеленчуци.

Политиката за изкупните цени и начинът, по който е организирано изкупуването на земеделските продукти, също играят роля в липсата на достатъчна пазарна ориентация на селскостопанските производители. Изкупуването на тези продукти често не е добре организирано и се извършва от различни потребителски кооперации или малки търговци. Когато производителите не могат да сключат договори за изкупуване на своите продукти, това представлява риск за тях, тъй като продукцията може да запази качеството си и да бъде продадена на по-ниска цена, което от своя страна намалява техните доходи.

За подобряването на условията на изкупуване е необходимо селскостопанските производители да се обединят в кооперативи и сдружения. Въвеждането на тази система, ще доведе до значителни икономически и социални ползи, като увеличи конкурентоспособността и устойчивостта на малките и средни фермери. За да бъдат успешно създадени, кооперативите и сдруженията трябва да бъде осигурена законодателна и институционална подкрепа. Законодателните промени са необходими за приемане на регулации, които насърчават и улесняват създаването и функционирането на кооперативите. От съществено значение е опростяването на процедурите за регистрация и предоставяне на правни консултации, за да могат фермерите лесно да се обединяват и да управляват своите кооперативи.

Институционалната подкрепа също е ключова. Създаването на специализирани държавни и регионални агенции, които да подпомагат кооперативите със съвети, обучение и финансово съдействие, е от съществено значение. Тези агенции ще имат ролята на медиатори между фермерите и пазара, както и да предлагат експертна помощ при разработване на бизнес планове и стратегии.

За да бъдат кооперативите успешни, те се нуждаят от финансова подкрепа. Държавните субсидии и грантове могат да осигурят началното финансиране, необходимо за създаване и укрепване на

кооперативите. Това включва инвестиции в инфраструктура и оборудване, което ще позволи на фермерите да подобрят производствените си процеси и да увеличат обема на продукцията.

Осигуряването на преференциални заеми с ниски лихвени проценти е друга важна мярка. Такива заеми могат да бъдат използвани за закупуване на модерна техника, изграждане на складови помещения и създаване на транспортни мрежи, които да улеснят достъпа до пазарите. Тези финансови инструменти ще помогнат на кооперативите да се развиват устойчиво и да увеличават своята икономическа ефективност.

Тези мерки ще допринесат за подобряване на пазарната ориентация на селскостопанските производители. Производители, които специализират в определени видове продукция, са насочени към пазара и са мотивирани да участват активно на него. С осигурената финансова подкрепа, те ще могат по-лесно да адаптират производството си към нуждите и изискванията на пазара. Затова е важно да се насърчи увеличаването на броя на пазарно ориентираните стопанства и да се осигури по-честа продажба на техните продукти. Този подход ще има положителни последици в няколко направления. Първо, доходите на селскостопанските производители ще нараснат, като те ще бъдат стимулирани да подобрят качеството на своите продукти и да модернизират производството си. Също така, ще се улесни връзката между земеделието и промишлеността за производство на хранителни продукти, което ще допринесе за затварянето на производствения цикъл и за по-голямата разнообразие в селската икономика. Потребителите на земеделски продукти ще бъдат доволни да получават продукти с гарантирано качество и произход, което може значително да увеличи търсенето на тези продукти.

Възможностите за развитие на селското стопанство в изследваната територия са значително добри, тъй като климатичните условия и наличните ресурси за земеделие са благоприятни. Разнообразието от релефни форми и височини създава разнообразие и в природните условия, което позволява развитието на различни специализирани видове земеделски производства и обогатяването на отрасловата структура с нови култури и животни. Въпреки това, съществуват и фактори, които ограничават развитието на земеделието, като високопланински релеф в някои селски райони, недостатъчни валежи през вегетационния период и необходимост от изкуствено напояване. Тези фактори, заедно с икономическите условия в страната, довеждат до отрицателни аспекти като голяма фрагментация на земеделските земи, по-ниско ниво на механизация и модернизация на селското стопанство и други.

Мултифункционалното земеделие се характеризира със съчетаване на икономически и екологични принципи при производството, което подобрява крайните стопански резултати в конкретния район.

В рамките на разглежданата територия, въвеждането на мултифункционалното земеделие в селските райони ще означава, че земеделските стопанства ще бъдат разделени на две основни категории. Първата категория ще включва земеделски стопанства, които ще се фокусират върху интензивното земеделие, като ще бъдат разположени на земи с висок агропроизводствен потенциал, като например речните долини и котловинните полета с възможности за изкуствено напояване. Тези стопанства трябва да имат ясно дефинирана специализация и ориентация към пазара, като ще развиват модерно и интензивно земеделие. Продукцията им ще бъде насочена към вътрешния пазар, като ще включва както пресни, така и замразени земеделски продукти. Част от тези стопанства може да бъдат собственост на хранително-вкусови промишлености, които ще финансират производството на конкретни земеделски култури, като поставят конкретни изисквания за качество и гаранции за изкупуването на продукцията. Това вероятно ще бъдат и най-големите и модерни земеделски стопанства в селските райони.

В изследваната територия има огромен потенциал за развитие на биологичното земеделие, което е изключително подходящо от екологична гледна точка. В момента това е представено само символично, но възможностите са огромни. Практически навсякъде в селските райони може да се осъществи биологично земеделие с високи екологични стандарти, освен в някои селски райони близо до Софийска област. С изключение на тях, районите извън Софийска област имат много добри екологични параметри по отношение на чистотата на водите, почвите и въздуха. Дори различията в надморската височина са предимство, защото позволяват разнообразно отглеждане на култури, включително лечебни растения. Въпреки че процесът на отглеждане е по-трудоемък, цените на биологичните продукти са значително по-високи, като съответно се увеличава и печалбата. Лицензираните производители на биологични продукти имат възможност да ги предлагат на пазарите на Европейския съюз. Съчетаването на екологични и икономически аспекти би имало много благоприятно въздействие не само върху стабилизирането на селскостопанския сектор, но и върху цялостната икономика.

Земеделските стопанства, чиито собственици се ангажират с дейности за опазване на природните условия и ресурси на съответната територия, играят важна роля в съчетаването на селскостопанската дейност със запазването на околната среда. Тези дейности обикновено се определят от компетентни органи и често включват залесяване срещу предоставяне на субсидии, запазване на плодородието на

почвата чрез компенсационни помощи за стопаните, които оставят земите си неползвани, както и субсидирано отглеждане на ниско продуктивни породи животни или редки сортове култури с цел запазване на биологичното разнообразие и уникалността на местната природа и ландшафт. Също така, внедряването на енергоспестяващи технологии и технологични линии, които не само съхраняват продуктивните качества на почвата, но и отговарят на изискванията на екологичното земеделие, е от съществено значение. Важни са и противоерозионните мероприятия, особено в проучваната територия, където се наблюдава широко разпространение на почвената ерозия.

Икономическата диверсификация на земеделските стопанства може да се осъществи чрез разнообразни дейности, включително отглеждане, сушене и пакетиране на билки. Селските райони в разглежданата територия представляват отлична възможност за тези видове дейности, тъй като разполагат с добри екологични параметри. Въпреки че, вече се отглеждат различни билки на местно ниво, потенциалът на този ресурс все още не е напълно използван. В много села имат фирми, които изкупуват билки, но това не е високо развит агробизнес.

Населението често се ангажира с бране на лечебните растения, много от които са защитени видове, и ги предава на събиратели. Основният проблем е, че пакетирането на билките се извършва извън селските райони, което намалява икономическия ефект за тях. Диверсификацията на сектора чрез затворен цикъл от отглеждане, сушене и пакетиране на билки ще има значително по-голямо въздействие чрез:

- развиване на земеделско производство на специфични за територията растения, като същевременно се запазва биоразнообразието и се опазват природните ресурси.
- затваряне на производствения цикъл от системата на агробизнеса в селските райони, което създава нови работни места и източници на доход за местното население.
- добавяне на стойност към производството на специфични за селските райони местни продукти, като се създават нови възможности за търговия и развитие на местната икономика.

Зеленчукопроизводството играе ключова роля за много селски райони в разглежданата територия. Много от тези райони разполагат с изключително подходящи почвено-климатични условия за отглеждането на различни видове зеленчуци, които обаче не се използват в достатъчна степен, тъй като производството на зеленчуци е силно зависимо от изкуственото напояване, механизацията и използването на торове, както и от други земеделски производства.

В проучваната територия съществува огромен потенциал за развитие на пчеларството и производството на мед, благодарение на разнообразието от растителност. Това може да стане значителен фактор за икономическото развитие на селските райони, като същевременно медът може да се превърне във важен символ и запазена марка за тези райони. Медът и другите пчелни продукти имат широко приложение в различни сфери като лекарства, хранителни добавки и козметика. Това предоставя възможност за развитие на целия производствен цикъл, включително и съпътстващите го агробизнес дейности. По този начин се предоставят възможности за затваряне на производствените цикли в земеделието и за стимулиране на икономическия растеж в руралните райони.

В руралните райони на Югозападен регион има възможност за развитие на земеделието в определени направления. Всеки жител, който е собственик на земя и иска да се занимава със земеделие, е необходимо да избере как точно да управлява своето стопанство. При избора си трябва да се вземат предвид характеристиките на почвата и агроклиматичните условия в района, като най-подходящо е това да се извърши след консултации със специалисти. Ако определени стопани нямат желание или възможност да се занимават директно със стопанисването на земята си, биха могли да я отдадат под аренда.

Използването на земята и природните ресурси в селските райони е ключът към развитието на мултифункционалното земеделие. Този подход ще допринесе за възраждане на селското стопанство, запазване на околната среда, диверсифициране на производствата и запазване на културното наследство на селските райони.

4.3. Развитие на специализирани форми на туризъм

Алтернативният туризъм е един от забележителните парадигми в развитието на туристическата индустрия. Този вид туризъм е резултат от изчерпването на възможностите за развитие на традиционния, масов туризъм, както и от осъзнаването на негативните последици, които той може да има върху околната среда и културата в някои райони. Появата на алтернативния туризъм се свързва с необходимостта за противопоставяне на прекомерната комерсиализация и концентрацията на туристическите потоци в определени райони, което често води до неблагоприятни екологични и социални последици.

Този вид туризъм се определя с различни наименования като зелен, екологичен, планински, провинциален, приключенски или фермерски туризъм. Въпреки тази разнообразност от термини, те

всички изразяват основната идея за съчетаване на туристически дейности със запазване на природната и културната среда.

Съществено е да се подчертае, че алтернативният туризъм предоставя възможности за туристически преживявания в контекста на естествената среда, която предлага обновяващ и различен опит в сравнение с градския живот и индустриалните райони. Селските райони са особено подходящи за развитието на този вид туризъм, тъй като разполагат с богатство от екологични, културни и исторически ресурси, които привличат разнообразния интерес на туристи. В същото време, алтернативният туризъм допринася за опазване на традиционните занаяти и културни обичаи, които са част от идентичността на селските общности.

В противопоставяне на обичайния, масов туризъм, селският туризъм е ориентиран към рекреацията и подобряването на здравето, като се провежда в селските райони, където има малко население и определена степен на организираност. При селския туризъм, туристи посещават селска къща и използват услугите на домакина. Тук, важно е да се отбележи, че гостоприемството се осигурява от самия собственик на къщата и неговото семейство, а не от туристическа фирма със специализиран наемен персонал.

Този вид туризъм предоставя на туристите възможност да се насладят на природата, да се отпуснат и да опитат местни деликатеси и екологична домашна храна, приготвена от самия домакин или при желание от туристите. При алтернативния туризъм се използват различни доставчици на услуги, като основните са собственици на семейни хотели, гостилници, хижи, манастири, планински водачи, занаятчии и други. Подходящ е за семеен малък бизнес и за диверсификация на икономиката в селските райони на разглежданата територия.

Други предпоставки за развитието на селския туризъм включват наличието на компактни селски общности в България, които са запазили своята уникална архитектура, традиционните занаятчийски умения и обичаи. Освен това, съществуват и необитаеми къщи в селата, които могат лесно да се реабилитират и превърнат в гостоприемни места за посетители. Читалищата или вече затворените училища също са отличен ресурс, който може да бъде използван за организиране на етнографски изложби, културни събития и празници за туристите. Тези места са идеални за провеждане на демонстрации на традиционни занаяти, обичаи и празници, както и за създаване на местни фолклорни ансамбли, които да представят културното наследство на региона чрез песни и танци.

Освен като източник на допълнителни или основни приходи, селският туризъм също така играе роля в икономическата стабилизация на селските райони. Чрез селския туризъм се използват природните ресурси на селските райони, като се насърчава тяхното устойчиво използване. Този вид туризъм не само предлага на туристите възможност за почивка и развлечения в приятна природна обстановка, но и допринася за икономическото развитие на местното население. Създаването на настанителни места и оказването на различни услуги в селските райони създава нови източници на доход за местното население. Това включва продажбата на местни селски продукти, предоставяне на различни туристически услуги и дори участие в семейни бизнеси свързани с туризма.

Един от ключовите аспекти на селския туризъм е икономическата стабилизация на селските райони. Заради наличието на нови работни места и възможности за придобиване на доход селата запазват своето население, а миграцията към градовете намалява. Това също така помага за запазване на традициите и културното наследство на селските общности. Освен това, селският туризъм обикновено се допълва от други видове туризъм, като например културен, пешеходен, балнеолечебен и други, ако селските райони разполагат със съответните природни и културни ресурси. Това допринася за по-голямо разнообразие и привличане на по-широк кръг от туристи. Също така, развитието на селския туризъм стимулира и други сектори на местната икономика, като например транспортните и строителните услуги.

Изследваната територия, както и цялата страна, през вековете е била кръстопът на различни култури, етнически групи и религии. Тук се запазва богато културно наследство, което е свидетелство за материални и духовни ценности, вярвания, умения и традиции. Това наследство представлява важен ресурс за устойчиво развитие и подобряване на качеството на живот, като същевременно служи като средство за интелектуален диалог, стимул за обмен на идеи и контакти.

От голямо значение за развитието на туризма са и многобройните паметници на материалната и духовната култура на местното население. Тези паметници са свидетелство за богатата история на региона и за живота на хората, които са го обитавали през вековете. Тук включваме различни археологически обекти като тракийски, антични и средновековни некрополи, градища и крепости, както и архитектурни творби от епохата на Възраждането.

Тези паметници на културата, заедно с фолклорните фестивали, песните, танците, обичаите и други аспекти на местния фолклор, представляват голям интерес за туристите. Сувенирната индустрия, музиката и традиционните облекла също привличат вниманието на посетителите. Всичко това създава

възможности за икономическата диверсификация в селските райони и предоставя важни перспективи за тяхното икономическо развитие.

Много от селските райони в разглежданата територия имат възможности за развитие на туризъм, основан на минерални води. Тези води могат да бъдат използвани за балнеолечение и спа почивки, което ще допринесе за икономическия растеж на региона. Някои от селата, където се намират такива води, вече имат изградена инфраструктура и съоръжения за осъществяване на туристическа дейност, но те не се използват ефективно или в пълния си потенциал. Тези сгради и съоръжения изискват модернизация и разширение, за да могат да бъдат успешни и да допринесат за икономическото развитие на селските райони.

В разглежданата територия има голям процент на защитени територии, които са важна част от живота в селските райони и играят ключова роля за запазване на биологичното и ландшафтното разнообразие, както и на културните ресурси, свързани с тях. Регулират се посредством закони и други ефективни мерки за да се гарантира тяхното опазване. В територията на селските райони се срещат шестте основни категории защитени територии според закона за защита на териториите, а именно: резервати, национални паркове, природни забележителности, поддържани резервати, природни паркове и защитени местности. Разнообразието на животински и растителни видове е важен ресурс с който разполагат селските райони, а защитените зони като природните паркове, представляват отлична основа за развитие на екологичния туризъм.

Екологичният туризъм е вид туризъм, който специалистите определят като алтернатива на традиционния туризъм. Той се отличава по това, че не причинява вреда на природата, а я защитава и обогатява, като се провежда в чиста и непокътната природна среда. Хората, които избират екологичния туризъм, също се наслаждават на хранителни продукти и питейна вода, които са от екологично чисти райони. Това прави екологичния туризъм подходящ за развитие в селските райони, особено поради факта, че голяма част от тях разполагат със съответните екологични ресурси. Екотуризмът се появява и привлича все по-голям интерес в населението в резултат на съвременните тенденции за опазване на околната среда. Той отразява основна промяна в начина, по който хората възприемат природата. Природните красоти, комбинирани с културно-историческото наследство, местни обичаи, занаяти и специфичните хранителни продукти са атрактивни за туристите. По този начин, екологичния туризъм се различава от другите видове туризъм, тъй като привлича главно към защитените райони, а неговите продукти са природосъобразни и специфични за всяко място.

В селските райони на Югозападния регион основната предпоставка за развитието на екотуризма е наличието на мрежа от защитени територии. Според законодателството за управление на защитените територии, тези зони се установяват с цел запазване на биологичното разнообразие и екосистемите. Също така те се използват за опазване на характерните или забележителни природни обекти. По този начин се привличат туристи, които искат да се насладят на природната красота и биоразнообразието в непокътнатите природни среди. Националните паркове "Пирин" и "Рила", както и части от "Централен Балкан", и природните паркове "Витоша" и "Рилски манастир", предоставят значителни възможности в това отношение. Те са характеризирани с разнообразие от интересни географски форми, включително високопланински езера и богатство от растителни и животински видове. Мнозинството от тях са ендемични или реликтни видове. Не е случайно, че Националният парк "Пирин" е включен в списъка на националните паркове и резервати на ООН, както и в списъка на обектите на ЮНЕСКО съгласно конвенцията за защита на световното културно и природно наследство.

Културният туризъм се съсредоточава върху опознаването на историческите, археологическите и културни забележителности. Руралните райони на Югозападния регион имат богато културно наследство, включващо древни руини, средновековни църкви, възрожденски сгради и традиционни занаяти. Този вид туризъм дава възможност на посетителите да се запознаят с уникалните обичаи, фолклор и история на региона. В региона се намират важни археологически находища, древни тракийски и римски крепости, некрополи и антични градове, които предлагат възможности за разглеждане на археологически находки и древни паметници. Много села и малки градове в региона са известни със запазената си възрожденска архитектура, включваща старинни къщи, църкви и манастири. Такива примери са Ковачевица, Банско, Мелник, Делчево и др., които съхраняват автентичния си облик от миналото.

Балнеологичният туризъм в разглежданата територия се възползва от наличието на минерални извори и термални води, които предлагат възможности за релаксация и здравеопазване. Местата с минерални води, като Сандански, Добринище, Баня, Марикостиново и Рупите, са популярни дестинации за СПА и балнеоложки услуги. Много от селата и малките градове в региона вече разполагат с изградена инфраструктура за СПА услуги. Инвестициите в модернизация и разширение на съоръженията могат да подобрят туристическото предложение и да привлекат още посетители, които търсят релаксация и

медицински услуги. Минерални води в района се използват за лечение на различни здравословни проблеми, което прави региона привлекателен за здравен туризъм.

Руралните райони в разглежданата територия предлагат отлични условия за **приключенски туризъм**, благодарение на своите разнообразни природни особености. Планинските вериги в региона, като Рила, Пирин и Витоша, предлагат отлични възможности за планински туризъм, включително пешеходни маршрути, изкачвания и трекинг. Тези дейности са идеални за любителите на природата и приключенията.

Богатите водни ресурси, включително реките и планинските езера, предлагат отлични условия за спортен риболов, който привлича туристи с интерес към този вид активност.

Регионът предлага множество маршрути за колоездене и конна езда, които преминават през живописни пейзажи и предоставят уникален начин за разглеждане на природата.

Аграрният туризъм също е подходящ за разглежданата територия, тъй като се концентрира върху дейности, свързани със земеделието. Този вид туризъм предоставя на посетителите възможността да участват в земеделски дейности и да се запознаят с традиционни селскостопански практики. Туристите ще имат възможност да посетят работещи ферми и да участват в различни дейности като приготвяне на традиционни храни, участие в събиране на реколта и наблюдение на животни. Фермерските стопанства могат да предлагат работилници по традиционни занаяти и демонстрации на местна кухня, което предоставя уникален опит за туристите.

Кулинарният туризъм е насочен към опознаването на местната кухня и гастрономическите традиции. В руралните райони на Югозападния регион местната кухня предлага разнообразие от уникални ястия и напитки, свързани със специфични за района съставки и рецепти. Местната кухня е известна със своите традиционни ястия, като банската капама, шуплата баница, кюстендилския зелник, пернишкото вариво, мелнишките вина и др.. Туристите могат да се насладят на автентични вкусове и да научат повече за методите на приготвяне. Организирането на кулинарни фестивали и дегустации ще предостави на посетителите възможност да опитат разнообразие от местни специалитети и да се запознаят с традиционните методи на приготвяне на храна.

Съчетанието на създадената специализирана туристическа инфраструктура, увеличаващото се туристическо търсене, богатството от разнообразни ресурси за развитие на различни видове традиционен и алтернативен туризъм, както и стратегическото географско местоположение на проучваната територия, създават възможности за социално-икономическото развитие на селските райони в Югозападния регион. Развитието на алтернативен туризъм включва използването на различни ресурси, чиято стойност се повишава, тъй като те стават все по-ценни и търсени. Освен това, успешното развитие на туризма изисква инвестиции в подобряване на инфраструктурата и разнообразяване на услугите, което допринася за напредъка на съответните територии.

Алтернативният туризъм представлява един от възможните начини за диверсификация на икономиката в селските райони и за решаване на техните проблеми. Независимо от формата, под която той съществува, е важно да бъде интегриран в общата стратегия за развитието на регионите. Това означава, че той трябва да бъде част от комплексни усилия за развитие на земеделието, промишлеността, транспорта и инфраструктурата в дадените територии. Това ще допринесе за създаването на устойчив вид туризъм, базиран на местните условия и ресурси, който ще осигури допълнителни доходи за населението на селските райони и ще помогне за опазването на околната среда и културното и духовно наследство.

4.4. Развитие на малък и среден бизнес

Проведеният анализ показва, че успешното развитие на МСП[3] изисква вложения в хората. Затова, стратегията за подпомагане на селските общности трябва да се фокусира върху подобряването на човешките ресурси. Това включва:

- разширяване на консултативните услуги в селските райони с фокус върху предоставянето на по-широк спектър от консултации и помощ на местните общности. Това включва привличането на специалисти от различни равнища на управление - както на държавно, така и на регионално и национално ниво. Тези специалисти ще имат за цел да организират обучения и семинари директно в селските общности, където местните жители ще имат възможност да участват. Събитията могат да бъдат фокусирани върху различни аспекти на стартирането и управлението на бизнес или селскостопанска дейност. Специалистите могат да предлагат няколко безплатни консултации и ръководство на жителите, които търсят помощ и съвет в тези насоки. Идеята е да се предостави на местните общности достъп до експертно знание и ръководство, което да им помогне да развият своите бизнеси или селскостопански проекти. Тези дейности биха могли да подпомогнат развитието на икономиката в селските райони и да се създадат нови възможности за местните жители.

[3] МСП – малки и средни предприятия

- Предоставяне на информация на малките земеделски производители с фокус върху осигуряването на изчерпателна и актуална информация за оптималните култури и животни, които могат да се отглеждат в техния конкретен район. Също така може да включва персонализирани съвети за избора на култури и животни, като подчертава важността на прилагане на добри земеделски практики. Тази информация може да включва различни аспекти на земеделието, като например климатичните условия на региона, почвата, наличността на вода и други фактори, които могат да влияят на успешното отглеждане на определени култури и животни. Освен това, акцентът върху добрите земеделски практики е от съществено значение, тъй като те помагат за оптимизиране на производствените процеси, подобряват качеството на продуктите и намаляват негативното въздействие върху околната среда. Предоставянето на тази информация може да помогне на земеделските производители да направят по-осъзнати решения относно своите производствени практики, което в крайна сметка може да повиши техния успех и устойчивост в дългосрочен план.

- Консултиране на селските общности относно изготвянето на проекти за финансиране от държавни или международни финансови институции и други подобни инициативи включва активното ангажиране на специалисти или консултанти, които да работят с местните общности с цел да помогнат за изготвянето и подготовката на проекти, които са приложими и качествени. Това включва наблюдение и анализ на нуждите и възможностите на селските общности, идентифициране на целите и целевата аудитория на проектите, разработване на стратегия за изпълнение, определяне на бюджета и ресурсите, необходими за реализацията на проектите, както и създаване на детайлен план за мониторинг и оценка на резултатите. Специалистите или консултантите поемат ролята на наставници и насърчителници, предоставяйки съвети, насоки и експертно мнение по въпросите на изготвянето и реализацията на проектите. Те също така помагат на селските общности да изберат най-подходящите програми за финансиране и инвестиции, като подготвят необходимата документация и представят проектите пред съответните финансови институции. Този вид консултации ще имат за цел да подпомогнат селските общности да развият и реализират проекти, които отговарят на техните потребности и нужди, като същевременно допринасят за икономическото и социалното развитие на селските райони.

- Създаването на по-тесни връзки между професионалните училища в селските райони и местния бизнес е съществено за устойчивото развитие на тези общности. Професионалните училища трябва да бъдат активно ангажирани в процеса на идентифициране и развитие на специалности, които отговарят на нуждите и изискванията на местните предприятия и икономика. Това може да включва, например, програми за обучение в сфери като селското стопанство, земеделие, ремонтни услуги, информационни технологии и други. В същото време, местните предприятия трябва да бъдат активни партньори в обучението на учениците, като предоставят възможности за стажове, практическа подготовка и наставничество. Този вид практики не само дават на учениците ценен опит и умения в реални работни среди, но и улесняват тяхното интегриране в пазара на труда след завършването на обучението. Важно е също така, след завършването на образователния процес, местните предприятия да продължат да подкрепят и инвестират в учениците, като ги наемат на работа. Това не само дава възможност на младите хора да останат в своите родни среди, но и спомага за стабилизиране на икономиката и общността.

- Насърчаване на предприемачески дух чрез образование и обучение, както и създаване на по-подходяща законодателна и административна среда, което улеснява и ускорява процеса на започване на бизнес. Подобряването на достъпа до административни услуги чрез интернет и укрепването на технологичния капацитет на малките предприятия също са важни предпоставки за създаване на благоприятна среда за предприемачество. Образованието и обучението играят ключова роля в развиването на предприемачески умения и култура, като насърчават иновативността и креативността. Създаването на програми, които насърчават предприемаческото мислене и действие, помага на индивидите да развият необходимите умения за успешно управление на бизнес. Също така, подобряването на законодателната среда, като намаляване на бюрокрацията и опростяване на процедурите за регистрация и лицензиране, прави стартирането на нов бизнес по-лесно и по-достъпно за потенциалните предприемачи.

За да се подкрепи развитието на малките и средните предприятия в селските райони, трябва да се осигури още:

- Въвеждането на политика, която насърчава фирмите да се регистрират и действат непосредствено на територията на съответния район, където осъществяват своите дейности. Това ще допринесе за задържане на приходите от техните стопански дейности в селските райони, като същевременно ще се използват и местните ресурси. Стопанските субекти, които са част от местната общност, ще имат възможност да активно подпомагат развитието на селската икономика чрез участие в различни инициативи и проекти. Този подход не само ще създаде по-благоприятна среда за развитие на бизнеса в селските райони, но и ще създаде по-добри условия за тяхното жизнеспособност. Като цяло,

развитието на селската икономика чрез подобни мерки може да помогне за намаляване на икономическите различия между различните региони на страната.

- Разработването на специализирани стратегии за развитието на селските райони, които да отчитат конкретните характеристики и нужди на съответния селски район. Тези стратегии трябва да бъдат изготвени с активното участие на местните жители, като се отразят техните виждания и предпочитания за бъдещето на района. От съществено значение е стратегиите да бъдат ориентирани към икономическата диверсификация на района, като се насочат към създаването на нови източници на доходи и работни места. Това може да включва разнообразни икономически сектори като туризъм, селското стопанство, зелената енергия или развитието на местни производствени капацитети. По този начин ще може да се осигури подобряване на жизнения стандарт на местното население и намирането на нови източници на доходи и заетост.

Чрез насърчаване на икономическата диверсификация като част от цялостната стратегия за развитие на селските райони, е важно да се гарантират подходящи социални и жизнени условия за местното население. Необходимо е тези условия да бъдат достатъчно привлекателни, за да мотивират хората да останат в техните родни места и да стремят към успех в средата, в която са израснали. Това означава, че е необходимо да се предоставят не само икономически възможности, но и качествени услуги и инфраструктура, които да подобрят както обществения живот, така и благосъстоянието на селските райони. Такива мерки биха могли да включват подобряване на достъпа до образование, здравеопазване, култура и развлечения, както и инвестиции в инфраструктура като пътища, водопроводи и електрозахранване. Това не само ще подобри живота на местното население, но и ще направи селските райони по-привлекателни за нови инвеститори.

Заключение

Целта на настоящата дисертация беше да предостави детайлен социално-икономически анализ на руралните райони в Югозападен регион, България, като същевременно разработи метод за тяхната класификация на база на ключови социално-икономически показатели. Изследването се фокусира върху идентифицирането на основните предизвикателства, с които тези райони се сблъскват, както и върху възможностите за тяхното бъдещо развитие чрез приложими политики и стратегии. Основният акцент беше поставен върху влиянието на демографските и икономическите процеси върху съвременното развитие на руралните райони и тяхната социална структура.

Руралните райони на Югозападния регион в България, са от изключително значение за социално-икономическото развитие на разглежданата територия. Въпреки това, както беше отбелязано в хода на изследването, те често остават недооценени и слабо подкрепени от стратегическите национални и регионални политики. Проучването разкри важни структурни дисбаланси между руралните и урбанизираните райони, които довеждат до сериозни различия в качеството на живот и икономическите възможности. Това от своя страна допринася за влошаването на демографската ситуация в някой от руралните райони, където основните проблеми включват застаряване на населението – особено в пефирерните райони, ниска раждаемост, и интензивна миграция на младите хора към градовете.

Изследването използва мултидисциплинарен подход, комбинирайки количествени и качествени методи, за да предостави цялостна картина на състоянието и перспективите на руралните райони. Количествените данни бяха събрани от различни национални и регионални източници, като Националния статистически институт (НСИ), регионални административни доклади и научни публикации. Основните демографски, социални и икономически показатели бяха анализирани чрез клъстерен и факторен анализ, за да се установят структурни различия между отделните рурални райони. Качествени данни бяха събрани чрез направена анкета и разговори с местни лидери, фермери и други заинтересовани страни, което позволи по-дълбоко разбиране на локалните проблеми и възможности.

Анализът на демографските процеси в руралните райони на Югозападен регион показа, че тези територии са изправени пред значителни демографски проблеми, свързани с депопулация и застаряване на населението. Особено в по-отдалечените райони, младите хора мигрират към големите градове в търсене на по-добри икономически възможности. Съществува и обратният процес на завръщане на младите хора към селата, а именно процесът на рурурбанизация. Увеличаването на градската миграция към руралните райони, отчетливо се забеляза и увеличи особено през периода на Covid кризата, която ускори този процес. Голям брой села в Софийска област (Лозен, Бистрица, Казичене, Владая, Нови хан, Врачеш, Панчарево, Герман, Волуяк, Чепинци и др.), Благоевградска област (Брезница, Баня, Рибново, Абланица, Вълкосел, Дебрен, Гърмен, Сатовча, Бачево и др.) Перницка област (Драгичево, Студена, Рударци, Кладница, Дивотино и др.) Кюстендилска област (Джерман, Крайници, Самораново, Сапарево, Слокощица и Яхиново) са с население над 1500 души, като в някой рурални райони на територията на Столична община населението достига над 6 хил. жители.

Икономическият анализ разкри значителни различия между районите, които са близо до големи градски центрове и тези, които са по-отдалечени. Руралните райони, които са в непосредствена близост до урбанизирани зони като Сандански, Петрич и особено в близост до столицата, се характеризират с по-добре развита икономика и социална инфраструктура. Тези райони показват по-високи нива на заетост, по-добри доходи и по-голямо разнообразие на икономически дейности, включително развитие на малък и среден бизнес. От друга страна, районите, които са по-отдалечени от градовете, продължават да разчитат основно на земеделието и дейностите от третичния сектор и често съществуват множество проблеми свързани с недоразвитата инфраструктура, ниските доходи и ограничените възможности за заетост.

Един от основните резултати на дисертацията е групирането на руралните райони по икономически профили, като се имаше предвид приходите от икономическите производства и дейности и бяха сформирани следните шест групи:

Група А (добивно-преработващ): Тази група обединява райони, в които основната икономическа дейност е свързана с добив и преработка на суровини. Тук доминират първичният и вторичният сектор на икономиката, като производството и обработката на ресурси (напр. добив на минерали, дървесина и др.).

Група Б (преработващо-добивен): В тази група водеща е преработващата промишленост, докато добивният сектор има второстепенно значение. Районите в тази категория често имат развита индустриална и производствена инфраструктура.

Група В (добивно-обслужващ): Тук водещ е първичният сектор (селско стопанство, риболов, горско стопанство), но значително участие има и третичният сектор, свързан с услуги, търговия и логистика.

Група Г (обслужващо-добивен): Водещата икономическа дейност в тази група е свързана с третичния сектор (услуги, транспорт, туризъм), докато първичният сектор също играе роля, но с по-малка тежест.

Група Д (преработващо-обслужващ): Тази група е характерна с по-силно развита промишленост и производство (вторичен сектор), както и значимо участие на услуги и търговия (третичен сектор).

Група Е (обслужващо-праработващ): Водещата икономическа активност в тези райони е свързана с услугите и търговията, но промишлеността и производството също играят важна роля.

Група Ж (моносекторна икономика - с един водещ сектор ≥ 60%): Тази група включва райони с ясно изразен моносекторен профил, където повече от 60% от икономиката се базира на един сектор (напр. туризъм, селско стопанство или минно дело).

Съществен резултат от дисертационното изследване е класификацията на руралните райони въз основа на набор от ключови показатели, включващи: коефициент на възрастова зависимост, дял на заетостта, коефициент на безработица, дял на селското население, икономическа активност, коефициент на образованост и коефициент на медицинска грижа. Въз основа на тези индикатори бяха формирани **три основни категории рурални райони: развити, междинни и изостанали.**

Изследването подчерта, че руралните райони в Югозападен регион притежават значителен потенциал за икономическо развитие, въпреки че, не навсякъде този потенциал е недостатъчно използван. Специфични възможности за развитие включват подобряване на аграрната продуктивност чрез модернизация на земеделието, развитие на специализирани форми на туризъм като селски и еко-туризъм, както и създаването на нови възможности за заетост в неселскостопански сектори.

Развитието на малък и среден бизнес също беше идентифицирано като ключов фактор за икономическото съживяване на руралните райони. Възможностите за инвестиции в нови технологии, иновации и преработвателни предприятия могат да доведат до създаване на нови работни места и повишаване на конкурентоспособността на тези региони. Особено внимание беше отделено на насърчаването на предприемачеството чрез регионални и европейски програми за подкрепа и финансиране.

Основните предизвикателства пред които са изправени руралните райони от разглежданата територия са свързвани с лошото състояние на транспортната и техническата инфраструктура, ограничения достъп до здравни и образователни услуги и липсата на квалифицирана работна ръка. Освен това, значителен проблем е свързан с ниското ниво на инвестиции в модернизация и иновации, което затруднява развитието на нови икономически дейности в тези региони. Изследването показва, че без целенасочени мерки и политики за подкрепа на руралните райони, съществува риск от продължаващо обезлюдяване и социално-икономическа изолация. Това подчертава необходимостта от спешни мерки за по-задълбочена интеграция на руралните райони в националните и европейски стратегически програми, като се акцентира върху устойчивото развитие и съхранението на природните и културни ресурси.

Изследването бе проведено в контекста на първоначално формулираните цели и хипотези, които ръководиха методологичния подход и анализа на социално-икономическото развитие на руралните райони в Югозападен регион. Основната цел на дисертационния труд беше да се направи класификация на руралните райони въз основа на техните социално-икономически характеристики и да се предложат решения за устойчиво развитие, като се отчита влиянието на градските центрове върху тези райони. Постигнатите резултати ясно показват, че целите на изследването бяха успешно реализирани, като хипотезите бяха потвърдени и подкрепени с емпирични данни и задълбочен анализ.

Основната хипотеза на изследването беше, че руралните райони в Югозападен регион, в своята преобладаваща част, могат да бъдат класифицирани като **междинни рурални райони** поради силното влияние на съседните градски центрове с високи йерархични нива. Тази хипотеза се потвърди от анализа на демографските и икономическите процеси в региона. Градове като Сандански, Петрич, Радомир и Ботевград играят ключова роля в определянето на социално-икономическия профил на прилежащите рурални райони, тъй като предлагат възможности за заетост и достъп до услуги, които са от критично значение за населението на селските територии. Проучването показа, че тези градове оказват силно въздействие върху пространственото разпределение на икономическите дейности и динамиката на миграционните потоци, което води до по-голяма зависимост на руралните райони от градските центрове. Втората хипотеза, която предполага, че **преструктурирането на националната и регионалната икономика** е довело до значителни промени в социално-икономическите профили на руралните райони, също се потвърди. Анализът на икономическата активност разкри, че деиндустриализацията и преминаването към доминиране на третичния сектор са основни фактори, влияещи върху настоящия облик на руралната икономика. Този процес е особено видим в районите, където преработвателната промишленост и традиционните селскостопански дейности са загубили значителна част от своето икономическо значение. В същото време, развитието на сектора на услугите и малките бизнеси в близост до градските центрове предоставя нови възможности за заетост и икономическа активност, особено в туризма и услугите, свързани с локалната икономика.

Изследването също така потвърди, че **влиянието на урбанизираните територии** върху руралните райони води до хетерогенност в тяхното развитие. Руралните територии, които се намират в непосредствена близост до големите градове, демонстрират по-добри икономически показатели и по-висока степен на социална интеграция в регионалната икономика. За разлика от тях, по-отдалечените райони продължават да страдат от структурни икономически проблеми като слаба инфраструктура, ниска заетост и липса на икономическа диверсификация, което създава сериозни предизвикателства за тяхното устойчиво развитие.

Резултатите от изследването показват ясна връзка между поставените цели и емпирично потвърдените хипотези. **Влиянието на урбанизираните центрове** и **промените в икономическата структура** на региона играят ключова роля в определянето на социално-икономическите профили на руралните райони, като същевременно очертават необходимостта от целенасочени регионални политики, които да подпомогнат техния бъдещ устойчив растеж.

Дисертационният труд прави значителен принос към научното познание в областта на социално-икономическата география и регионалното развитие, като въвежда нова класификация на руралните райони в Югозападен регион въз основа на комплексен анализ на социално-икономическите им профили. Чрез тази класификация се поставя акцент върху различията и специфичните характеристики на отделните рурални райони, което позволява по-прецизно формулиране на стратегии и политики за тяхното устойчиво развитие. В този контекст изследването предоставя не само теоретичен принос, но и практически насоки за регионалното развитие, базирано на актуални и приложими данни. Един от ключовите **научни приноси** на изследването е разработването на **иновационен подход за класификация на руралните райони**, който съчетава както количествени, така и качествени методи на анализ. Използвайки комбинация от **клъстерен анализ** и **факторен анализ**, дисертацията успява да обобщи разнообразни социално-икономически показатели, като демографска динамика, заетост, доходи, инфраструктура и секторна структура на икономиката. Този подход дава възможност за идентифициране на три основни групи рурални райони: (1) аграрно ориентирани райони, (2) райони със смесена икономическа структура и (3) райони с индустриално-ориентирана икономика. Класификацията има важно значение, тъй като предоставя нова перспектива за разглеждането на руралните територии като хетерогенни зони, които изискват индивидуализиран подход за развитие.

Друг **значим принос** на изследването е **разработването на иновативни методи за анализ на руралната икономика**. Приложените количествени методи, като клъстерния и факторния анализ, позволяват систематизиране и обобщаване на голям обем от данни, което води до по-задълбочено разбиране на социално-икономическите процеси в руралните райони. В допълнение към това, качествените методи като интервюта и анкети с местни лидери и жители допринасят за по-

задълбоченото разбиране на местните специфики и нужди. Тази комбинация от количествени и качествени подходи създава по-цялостна картина на социално-икономическата динамика в региона.

Изследването добавя **ценен принос към развитието на регионални и национални политики** за устойчиво развитие на руралните райони. Емпиричните данни и анализът показват значителния потенциал на руралните райони за развитие на селски и екотуризъм, малък и среден бизнес, както и за диверсификация на селскостопанските дейности. Тези предложения могат да бъдат използвани от политиците за създаване на ефективни стратегии за развитие, които отчитат специфичните нужди на различните рурални територии. Освен това, проучването подчертава важността на интегрирането на руралните райони в по-широки регионални мрежи, което може да подпомогне тяхното икономическо и социално възстановяване.

Един от **по-специфичните приноси** на дисертацията е **анализът на влиянието на урбанизираните центрове върху руралните райони**, който разкрива сложни взаимоотношения между градовете и селските райони в региона. Изследването показва как близостта до големи градове може да оказва положително влияние върху икономическото развитие и социалната интеграция на руралните райони, но също така подчертава проблемите, свързани с прекалената зависимост на тези райони от урбанизираните центрове. Това откритие предлага важни изводи за планирането на регионалното развитие и разкрива нови възможности за укрепване на рурално-градските връзки.

Също така, изследването прави **принос в областта на устойчивото развитие на селските райони** чрез предложения за интеграция на екологичните и социалните аспекти в регионалните политики. Проучването подчертава значението на опазването на природните ресурси и устойчивото използване на земята като основни фактори за дългосрочното развитие на руралните територии. Това включва насърчаване на екологични практики в земеделието и развитие на туризма, който съхранява природните и културни ресурси на региона.

Резултатите от настоящото изследване имат значителен потенциал за практически приложения в различни области на регионалното и руралното развитие. На базата на получените данни и анализи могат да се формулират редица политики и стратегии, насочени към устойчивото развитие на руралните райони в Югозападен регион, както и в други сходни територии в България и извън нея. Основните практически направления, в които резултатите от изследването могат да бъдат приложени, включват подобряване на социалната инфраструктура, икономическото развитие, стимулиране на предприемачеството и развитието на устойчиви форми на туризъм.

Един от основните изводи на изследването е, че **социалната инфраструктура в руралните райони на Югозападен регион е недостатъчно развита, като това ограничава възможностите за задържане на населението и привличане на нови жители**. Въз основа на тези данни, резултатите от изследването могат да бъдат използвани за разработване на стратегии за подобряване на достъпа до основни социални услуги като здравеопазване, образование и социална подкрепа в руралните райони. Това може да включва мерки за насърчаване на мобилни здравни и социални услуги, изграждане на нови и модернизация на съществуващи училища и болници, както и подобряване на достъпа до висококачествени образователни ресурси чрез дигитализация. **Инвестициите в социалната инфраструктура** са ключови за справяне с демографските проблеми в региона, особено за ограничаване на миграцията към големите градове и чужбина. Изследването показва, че подобряването на социалната инфраструктура ще помогне за привличането на нови жители и увеличаване на жизнения стандарт на съществуващото население, особено чрез по-добър достъп до здравни и образователни услуги. Тези мерки ще допринесат за намаляване на социалната изолация на руралните райони и за тяхната по-голяма интеграция в националната икономика.

Друго важно практическо приложение на резултатите от изследването е **разработването на стратегии за икономическо развитие, които са съобразени с местните ресурси и потенциалите на руралните райони**. Изследването показва, че руралните райони, особено тези в близост до големите градове, разполагат с потенциал за **развитие на малък и среден бизнес**, което може да допринесе за създаването на нови работни места и заетост извън традиционните земеделски дейности. В тази връзка, резултатите от анализа могат да бъдат използвани за насърчаване на предприемачеството чрез целенасочени програми за обучение, финансова подкрепа и стимули за млади предприемачи. Една от основните възможности за икономическо развитие е свързана с **модернизацията на земеделието и диверсификацията на икономиката в руралните райони**. Изследването разкрива, че с правилно насочени инвестиции в технологии и иновации, аграрният сектор може да стане по-конкурентоспособен, като се фокусира върху биоземеделие и продукция с висока добавена стойност. В допълнение, подкрепата за местните производители чрез **директен достъп до пазари и създаването на кооперации** може да подпомогне устойчивото развитие на селското стопанство.

Резултатите от изследването показват, че руралните райони на Югозападен регион притежават значителен потенциал за **развитие на устойчиви форми на туризъм, като селски, еко и културен**

туризъм. Тези форми на туризъм могат да допринесат както за икономическото развитие на района, така и за съхранението на природните и културни ресурси. На базата на получените данни, могат да бъдат разработени стратегии за популяризиране на района като атрактивна дестинация за туристи, които търсят автентични преживявания и устойчиви форми на туризъм. В тази връзка, **разработването на инфраструктура**, която подкрепя развитието на туризма, като изграждане на еко-пътеки, възстановяване на културни и исторически паметници, и насърчаване на местната гастрономия и културни обичаи, може да увеличи туристическия интерес и да генерира допълнителни доходи за местното население. Изследването показва, че подобни мерки могат да помогнат за създаването на работни места и да стимулират развитието на местната икономика, като същевременно опазват околната среда и културното наследство. Развитието на туризма в руралните райони може да се свърже с възможности за интеграция на местните общности в национални и международни туристически мрежи. Това ще предостави възможности за дългосрочно и устойчиво развитие на туризма, като стимулира обмен на добри практики и иновации в управлението на туристическите ресурси.

Емпиричните данни и анализи, представени в настоящото изследване, **могат да бъдат използвани като основа за формулиране на регионални политики, насочени към устойчиво развитие на руралните райони**. Тези политики могат да включват насърчаване на обществено-частни партньорства, които да подпомогнат изграждането на модерна инфраструктура, както и програми за подкрепа на земеделието и местните производители. В допълнение, проучването подчертава необходимостта от интеграция на екологичните и социалните аспекти в регионалното планиране, което да гарантира дългосрочната устойчивост на развитието на руралните райони. По този начин изследването предоставя ценни данни и насоки за правителствените органи, неправителствените организации и бизнеса за разработване на политики, които да отговарят на специфичните нужди и потенциали на руралните райони. Тези политики могат да бъдат насочени към икономическото развитие, социалната интеграция и опазването на околната среда, което ще създаде стабилна основа за устойчивото развитие на руралните територии в региона.

Въпреки значимите резултати и приноси на настоящото изследване, е важно да се признаят **определени ограничения**, които могат да са повлияли върху изчерпателността и обективността на анализа. Тези ограничения са свързани както с наличието на подходящи данни, така и с методологичните предизвикателства, които възникнаха по време на провеждане на изследването. Сериозно ограничение, с което се сблъскахме при изследването, е **непълнотата на наличните данни** за някои от руралните райони в Югозападен регион. Въпреки усилията за събиране на актуална и изчерпателна информация от национални и регионални източници, в редица случаи липсваха подробни данни на ниво населено място, особено в по-малките и по-отдалечени рурални райони. Липсата на статистически данни относно икономическите дейности и инфраструктурното развитие в тези райони ограничи възможността за пълен и точен анализ на социално-икономическите профили на руралните територии.

Съществуват и редица несъответствия в статистическите данни на различни нива на управление – общинско, областно и национално. Тези разминавания затрудниха създаването на консистентна база данни за пространствен анализ, което на моменти наложи използването на прогнози за някои райони. Това, на свой ред, може да е повлияло върху точността на класификационните резултати, особено в по-малките и по-изолирани рурални райони.

Изследването използва комбинация от количествени и качествени методи за анализ, включително клъстерен и факторен анализ, както и анкети и интервюта. Въпреки че тези методи предоставят задълбочена картина на социално-икономическите профили на руралните райони, те имат своите **ограничения**. Например, **клъстерният анализ** изисква наличието на достатъчно представителни и хомогенни данни, което не винаги беше възможно поради описаните по-горе проблеми с достъпността и пълнотата на данните. Допълнително ограничение, свързано с качествените методи като интервюта и анкети, е свързано с **ограничения брой участници**, които могат да предложат субективни оценки за състоянието на руралните райони. Въпреки че беше положен значителен труд за събиране на мнения от различни заинтересовани страни, е възможно някои аспекти на социално-икономическите процеси да не са били напълно обхванати поради ограничения брой отговори и разнообразие на участниците. Макар и настоящото изследване да предлага значителен научен и практически принос, описаните ограничения следва да бъдат взети под внимание при интерпретацията на резултатите и препоръките. Признанието на тези ограничения е от съществено значение за поддържане на обективността на анализа и за създаването на възможности за бъдещи изследвания, които да се основават на по-пълни данни.

Настоящото изследване предостави важен поглед върху социално-икономическото състояние на руралните райони в Югозападен регион, но както всяко научно изследване, резултатите откриват **и множество нови възможности за допълнителни проучвания**. С оглед на бързо променящите се социално-икономически условия, както и на методологичните предизвикателства, пред които се изправя

анализа на руралните райони, бъдещи изследвания могат да разширят и задълбочат темата в няколко важни направления. Една от най-значимите глобални събития през последните години е пандемията от COVID-19, която оказа дълбоко влияние върху социално-икономическите процеси в руралните и градските райони. Бъдещи изследвания могат да се фокусират върху анализа на **дългосрочните последствия от пандемията** върху руралните територии, особено по отношение на миграционните процеси, заетостта и структурните промени в местната икономика. Пандемията стимулира нови форми на миграция към руралните райони, свързани с търсенето на по-добра жизнена среда и дистанционна работа. Изследване на тези процеси би разкрило нови тенденции и възможности за развитие на руралните райони в постпандемичния период. Допълнителните анализи могат да се фокусират върху **влиянието на пандемията върху секторите на селското стопанство, индустрията и туризма**. Това би позволило да се идентифицират уязвимите сектори и да се предложат стратегии за тяхното възстановяване и укрепване.

Настоящото изследване се фокусира върху руралните райони в Югозападен регион, но разработената методология за анализ и класификация може да бъде приложена и в други региони на България. Това би позволило да се направи **сравнителен анализ между различни рурални райони** в страната, като се отчетат регионалните особености на икономическото и социалното развитие. Бъдещи изследвания биха могли да разгледат руралните райони в Северозападен регион, където социално-икономическите проблеми са особено изразени, или в Югоизточен регион, където туризмът играе по-важна роля за местната икономика. Такъв сравнителен подход би помогнал да се идентифицират **успешни модели за развитие на руралните райони** и да се предложат унифицирани стратегии за устойчиво развитие на национално ниво. Освен това, изследването може да включи и сравнителен анализ на руралните райони в други балкански държави, което би предоставило по-широк контекст за оценка на социално-икономическите процеси в региона. Допълнителни проучвания биха могли да предложат анализ на **финансовите и институционалните бариери**, които ограничават достъпа на местните предприемачи до капитал и ресурси, и да изследват ефективността на програмите за регионално развитие, финансирани от ЕС и други международни организации. Това би предоставило ценна информация за подобряване на политиките и инструментите за подкрепа на местното предприемачество и иновации в руралните райони.

Настоящото изследване има значителен принос както за научната общност, така и за практическото развитие на руралните райони в България. Основната цел на дисертацията беше да се разработи иновативна методология за класификация на руралните райони в Югозападен регион на базата на техните социално-икономически профили, като се анализират ключовите фактори, които влияят върху тяхното развитие. Резултатите от изследването потвърждават първоначалните хипотези, като предоставят нова перспектива за анализ на руралните територии в България, както и за тяхната роля в регионалната икономика.

Изследването подчертава **необходимостта от диференциран подход** към руралните райони, тъй като те не са хомогенни, а се различават по своите икономически, демографски и инфраструктурни характеристики. Тази хетерогенност изисква по-индивидуализирани стратегии за развитие, които да отчитат специфичните нужди на различните рурални територии. В този контекст резултатите от изследването предоставят важни насоки за разработване на регионални политики, които да стимулират **устойчивото развитие** на селските райони, като същевременно запазват техния социално-културен облик и природни ресурси.

От гледна точка на **научната общност**, изследването прави важен принос към разширяване на познанието за социално-икономическите процеси в руралните райони. Разработената методология за класификация може да бъде адаптирана и приложена в различни региони на страната, като предостави по-задълбочен и структурен анализ на руралното развитие. В допълнение, резултатите откриват нови възможности за съпоставяне на българските рурални райони с тези в други европейски страни, което би допринесло за по-добро разбиране на **сравнителните предимства и предизвикателства** на руралните територии в България в контекста на Европейския съюз.

Инвестициите в социална инфраструктура, подкрепата за малки и средни предприятия и развитието на устойчиви форми на туризъм са само някои от възможните стратегии, които могат да доведат до положителни резултати за руралните общности. Чрез целенасочени мерки за подобряване на местните икономики и социални услуги, руралните райони могат да се превърнат в жизнени и конкурентоспособни територии, които предоставят равни възможности за развитие на своето население
.

Освен това, изследването показва значението на интеграцията на руралните райони в по-широките **регионални и национални икономически мрежи**, като се набляга на укрепването на връзките между градовете и селата. Това взаимодействие може да играе ключова роля за стабилното

икономическо и социално развитие на руралните територии, като същевременно допринася за намаляване на различията между урбанизираните и руралните райони.

В заключение, настоящата дисертация предоставя нов поглед върху динамиката на руралното развитие в България, като предлага както научни, така и практически решения за устойчивото развитие на руралните територии. Разработените методи и резултати не само допринасят към теоретичното разбиране на руралните райони, но също така предлагат конкретни насоки за практическото приложение на политиките за регионално развитие. Това прави изследването значимо за различни заинтересовани страни – от изследователи до местни власти и икономически субекти, ангажирани с развитието на руралните райони.

СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Научни приноси:

1. **Разработване на нова методология за класификация на руралните райони**: Дисертационният труд предлага иновативна методология за класификация на руралните райони в Югозападния регион, която интегрира клъстерен и факторен анализ за обработка и групиране на социално-икономически показатели. Методологията е насочена към изследване на социално-икономическите профили на руралните райони, като позволява не само идентифицирането на структурните различия между тях, но и анализ на тяхното влияние върху устойчивото развитие на региона.

   Този подход разширява приложимостта на социално-икономическата география в управлението на руралните територии и предлага основа за адаптиране на методологията в други региони с цел подобряване на устойчивостта и ефективното разпределение на ресурсите.
2. **Систематизация на руралните райони по икономически профили**: Изследването създава класификационна схема на руралните райони, разделяйки ги на основни групи въз основа на социално-икономическа хетерогенност и секторна структура. Тази систематизация отразява икономическите и социалните различия между групите и подчертава значението на секторната ориентация (селско стопанство, добивна индустрия, услуги и др.) в профилирането на руралните територии.

   Създадената класификационна рамка позволява целенасочено разработване на регионални политики, като адаптира стратегии за развитие, които отговарят на специфичните нужди на всяка група рурални райони.
3. **Оценка на взаимовръзките между руралните и урбанизираните територии**: Проучването предоставя емпирични доказателства за сложните взаимодействия между руралните райони и съседните им урбанизирани центрове, като изследва положителните и отрицателните влияния на тези взаимоотношения върху социалната инфраструктура и икономическата динамика на руралните зони.

   Изследването подчертава ролята на близостта до урбанизирани центрове като фактор, който ускорява икономическата активност и социалната интеграция на руралните райони, но също така разкрива рисковете от прекомерна зависимост, водеща до загуба на икономическа самостоятелност. Оценката на тези взаимовръзки е важен принос към теорията на регионалното развитие, особено при планирането на устойчиви модели на рурално развитие.
4. **Адаптация на методика за класификация на рурални райони**: Изледването предлага адаптация на съществуваща методика за класификация на рурални райони чрез използване на социално-икномически и демографски индикатори, съобразени със спцификите на Югозападния регион на България.

   Методиката е адаптирана така, че да отразява специфичните социално-икономически условия в този регион, като предлага точна класификация и определя потенциала на руралните територии за устойчиво развитие. Тази адаптация е ценен принос към методологичния инструментариум в социално-икономическата география и може да бъде основа за сходни изследвания в други региони.
5. **Предложение за дефиниция на понятието „рурален район“**: В рамките на изследването е формулирана нова дефиниция на понятието „рурален район“, която обединява критерии като географско разположение, социално-икономическа структура и демографски показатели.

   Дефиницията акцентира върху особеностите на руралните райони. Тази дефиниция обогатява терминологията и подпомага научното разбиране на руралните райони като обекти на социално-икономическо развитие.
6. **Разработване и прилагане на комплексен коефициент за оценка на образоваността на населението**: Създаден е нов комплексен коефициент, който обективизира и оценява образователното равнище на населението в руралните райони. Този коефициент комбинира редица образователни показатели, като по този начин предлага по-точна оценка на образователния потенциал и уязвимостта на руралните територии.

   Наличието на такъв комплексен показател, би могло да подпомогне стратегическото планиране на социални и образователни политики, насочени към повишаване на образователното ниво в руралните райони и подобряване на социалната интеграция.
7. **Комплексен географски анализ на руралните райони**: Проведен е детайлен географски анализ на руралните райони в Югозападния регион, обхващащ ключови аспекти като природно-ресурсен потенциал, демографска динамика, селищна структура и секторна структура на

икономиката, като предоставя цялостна картина на социално-икономическата ситуация и идентифицира основните предизвикателства пред развитието на региона.

Тази комплексна оценка е полезен ресурс за изследователи и плановици, ангажирани в устойчивото управление на руралните територии.

Научно-приложни приноси:

1. **Приложимост на класификационния модел в регионалното планиране**: Адаптираната методика и новосъздаденият комплексен коефициент за оценка на образоваността на населението позволяват разработването на практически приложим модел за социално-икономическа интеграция на руралните райони.

   Моделът може да бъде използван от държавни и регионални органи за стратегическо планиране на инвестиции и социални политики, като оптимизира разпределението на образователни и икономически ресурси в руралните райони с ниска степен на образованост и социална активност.
2. **Мултидисциплинарен аналитичен подход**: Използването на количествени (клъстерен и факторен анализ) и качествени методи (интервюта и анкети) осигурява мултидисциплинарен подход към анализа на социално-икономическите и демографските процеси в руралните райони.

   Тази комбинация от методи разширява методологичния инструментариум за рурално развитие, като предоставя по-добре обоснован и цялостен модел за оценка на текущата ситуация и за стратегическо планиране.
3. **Практически насоки за устойчиво развитие на руралните райони**: Изследването предлага детайлни практически насоки за развитие на социалната инфраструктура в руралните райони, като подобряване на достъпа до здравни и образователни услуги.

   Освен това се представят стратегии за насърчаване на местното предприемачество чрез инвестиции в малък и среден бизнес, които включват развитие на алтернативни форми на туризъм. Тези насоки са пряко приложими за социално и икономическо възраждане на руралните общности, като същевременно подкрепят тяхното устойчиво развитие.
4. **Политики за стимулиране на туристическия потенциал на руралните райони**: Проучването идентифицира възможностите за развитие на екотуризъм, културен и селски туризъм в руралните райони на Югозападния регион, като предлага конкретни мерки за изграждане на туристическа инфраструктура и популяризиране на природното и културно наследство.

   Подобни политики създават нови икономически възможности за местното население и насърчават устойчивото използване на природните ресурси в руралните зони.

СПРАВКА ЗА ПУБЛИКАЦИИТЕ НА АВТОРА

1. Радомирска, К. (2021). Преглед на развитието на българското земеделие и селските райони при новата селскостопанска политика, свързана с развитието на агроекологичното земеделие. В Сборник доклади от научни конференции „География и регионално развитие“– Созопол, Фондация „ЛОПС “.

2. Радомирска, К. (2021). Диференциация на аграрната икономика в руралните (селските) райони на Кюстендилска област. В XVIII Национална младежка научно-практическа конференция, Федерация на научно-техническите съюзи в България, 11-12 ноември 2021 г., София.

3. Радомирска, К. (2022). Демографски анализ и проблеми в руралните (селските) райони на област Кюстендил. Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Геолого-географски факултет, Книга 2 – География.

4. Krishkova, I., Radomirska, K. (2022). Impact of Common Agricultural Policy on Fruit Production in the South-West Region of Bulgaria. Journal of Agriculture Food and Development, 8, 19-24.

5. Радомирска, К. (2024). Влияние на Общата селскостопанска политика върху зеленчукопроизводството в селските райони на Югозападен регион. В: Юбилеен сборник "За Географ(а)ията с любов" в чест на 60-годишнината на доц. д-р Пламен Патарчанов, С. 2024. ISBN: 978-619-90926-1-3